

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Вишновецька С.В.

«__» _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правознавство»

**Тема: «Виборча система в незалежній Україні та особливості її
вдосконалення»**

Виконавець: Піденко Дмитро Олександрович

Керівник: д.ю.н., професор Сопілко Ірина Миколаївна

Київ-2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра цивільного права і процесу

Освітньо-професійної програми «Правознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

С.В. Вишневецька

«__» _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Піденко Дмитра Олександровича

1. «**Виборча система в незалежній Україні та особливості її вдосконалення**» затверджена наказом ректора від «20» грудня 2019 р. № 2871/ст.
  2. Термін виконання роботи: з 14 жовтня 2019 р. по 29 грудня 2019 р., та з 20 січня 2020 року по 09 лютого 2020 року
  3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти.
  4. Зміст пояснювальної записки:
Розділ 1 . Поняття і елементи виборчої системи (на прикладі парламентських виборів)
    - 1.1. Вибори як політичний інститут та особливості принципів виборчого права .
    - 1.2. Поняття та особливості виборчої системи України, історичні передумови її формування
    - 1.3. Основні етапи виборчого процесу у відповідності до діючого законодавства
- Розділ 2. Види виборчих систем у практиці українського державотворення
- 2.1. Досвід застосування мажоритарної виборчої системи в практиці державотворення

2.2. Особливості застосування змішаної виборчої системи в практиці державотворення

2.3. Стан та особливості застосування пропорційної виборчої системи у 2006 році.

Розділ 3. Основні напрямки та тенденції по вдосконаленню виборчої системи України

3.1. Проблемні питання щодо судових спорів пов'язаних із виборчим процесом в Україні(на прикладі конкретних справ)

3.2. Перспективи вдосконалення виборчої системи в контексті прийняття Виборчого кодексу.

Впровадження електронного голосування як інструменту для збільшення ефективності виборчого процесу(на прикладі інших країн).

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему дипломної роботи	до 01.10.2019	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 15.10.2019	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2019	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.11.2019	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.12.2019	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 21.12.2019	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 26.01.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензію	до 29.01.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 01.02.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 15.10.2019 р.

Керівник дипломної роботи _____ д.ю.н., професор Сопілко Ірина
Миколаївна
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Піденко Дмитро Олександрович
(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи **«Виборча система в незалежній Україні та особливості її вдосконалення»**: 118с., 65 бібліографічних посилання використаних джерел.

Метою дипломної роботи є виборів як політичного інституту, досвіду використання різних виборчих систем на території України, а також шляхів реформування виборчого законодавства та елементів виборчої системи у цілому, зокрема впровадження електронного голосування та прийняття Виборчого Кодексу.

Об'єктом дослідження дипломної роботи є – суспільні відносини, що виникають у сфері організації та проведення виборчого процесу.

Предметом дослідження є виборча система а також правові засади організації виборчого процесу в Україні..

Методологічну основу дослідження становлять такі методи як: порівняльно-правовий, історико-правовий, системно-структурний методи, а також метод аналізу чинного законодавства тощо.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що в дипломній роботі комплексно, з урахуванням новітніх досягнень науки висвітлені основні проблеми пов'язані із організацією виборчого процесу в Україні, а також висвітлено шляхи реформування і удосконалення виборчої системи.

Практична цінність дипломної роботи полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дипломній роботі, можуть бути використані у науково-дослідницькій діяльності для подальшої розробки теоретичних вирішень проблем, що виникають під час проведення виборів, а також створити засоби по запобіганню виникнення цих проблем, можуть допомогти у реформуванні виборчої системи та її удосконаленню, переходу до того типу виборчої системи, яка найбільш повно забезпечує свободу волевиявлення населення, а також відповідає реаліям сьогодення.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1 . ПОНЯТТЯ І ЕЛЕМЕНТИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ)	16
1.1 Вибори як політичний інститут та особливості принципів виборчого права.	16
1.2 Поняття та особливості виборчої системи України, історичні передумови її формування	26
1.3 Основні етапи виборчого процесу у відповідності до діючого законодавства	40
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ У ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	53
2.1. Досвід застосування мажоритарної виборчої системи в практиці державотворення	53
2.2. Особливості застосування змішаної виборчої системи в практиці державотворення	63
2.3 Стан та особливості застосування пропорційної виборчої системи у 2006 році.....	73
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	84
3.1 Проблемні питання щодо судових спорів пов'язаних із виборчим процесом в Україні(на прикладі конкретних справ)	84
3.2 Перспективи вдосконалення виборчої системи в контексті прийняття Виборчого кодексу.....	93
3.3 Впровадження електронного голосування як інструменту для збільшення ефективності виборчого процесу(на прикладі інших країн). .	103
ВИСНОВКИ	116
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	121

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогоднішній день, питання пов'язані із виборами та визначенням оптимальної виборчої системи України у сучасних реаліях її суспільно-політичного життя є надважливим питанням. Адже результатом виборів є обрання народних представників, розпочинаючи від депутатів сільських рад і закінчуючи народними депутатами, що представляють інтереси народу у Верховній Раді України. На даний момент в Україні немає стабільно та ефективно діючої виборчої системи, чина на сьогодні система має ряд недоліків, що переважають над перевагами, наше суспільство потребує кардинальних змін існуючої системи виборів, проведення відповідних реформ та запровадження нових механізмів регулювання виборчого процесу.

Перш за все, це досягається шляхом запровадження відповідних законодавчих ініціатив, а також повним та всебічним аналізом досвіду використання різних типів виборчих систем у минулому, з метою запровадження саме тієї виборчої системи, яка найбільше підходить як українському суспільству, так і політичній еліті. Реформування потребують також окремі інститути виборчого процесу, зокрема необхідно приділяти детальнішу увагу спорам, що виникають із виборчого процесу, а також єдиній законодавчій практиці, що регулює розгляд судових спорів, що виникають під час виборів. Адже досить часто судді не мають відповідної кваліфікації для розгляду справ у суді, через відсутність єдиної практики, та справи, що виникають під час виборчого процесу не мають логічного завершення.

У численних наукових працях, що пов'язані із схожою тематикою ця проблематика висвітлюється достатньо добре, проте у деяких аспектах потребує дещо іншого підходу до регулювання даних проблемних питань, дослідження проблеми в нових ракурсах, що і буде висвітлено у дипломній роботі. До таких вчених належать, зокрема: І.М. Сопілко, Ю. Тодика, М.

Ставнічук, А. Кудряченко, Ю. Ключковський, С. Конончук, А. Мелешевич, О. Нельга, В. Погорілко, М. Рагозін тощо.

Мета і завдання виконання дипломної роботи. Метою дипломної роботи є повне та всебічне дослідження виборів як політичного інституту, досвіду використання різних виборчих систем на території України, а також шляхів реформування виборчого законодавства та елементів виборчої системи у цілому, зокрема впровадження електронного голосування та прийняття Виборчого Кодексу. Відповідно до поставленої мети визначено наступні завдання:

- дослідження виборів, як політичного інституту, принципів виборчого права;
- визначення поняття та особливостей виборчої системи України;
- дослідження історичного аспекту розвитку виборчої системи;
- визначення основних етапів виборчого процесу у відповідності до діючого законодавства;
- дослідження досвіду застосування мажоритарної виборчої системи в практиці державотворення;
- дослідження досвіду застосування змішаної виборчої системи в практиці державотворення;
- дослідження стану та особливості застосування пропорційної виборчої системи у 2006 році;
- визначення проблемних питань щодо судових спорів пов'язаних із виборчим процесом в Україні;
- визначення перспектив вдосконалення виборчої системи в контексті прийняття Виборчого кодексу;
- дослідження аспектів впровадження електронного голосування як інструменту для збільшення ефективності виборчого процесу на прикладі зарубіжних країн;

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері організації та проведення виборчого процесу.

Предмет дослідження – виборча система а також правові засади організації виборчого процесу в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дипломної роботи є сукупність методів і прийомів наукового пізнання, вибір яких визначився метою та завданням дипломного дослідження з урахуванням його об'єкта та предмета. Для вирішення поставлених завдань дослідження використані такі загальнонаукові методи пізнання: історико-правовий метод використано при дослідженні міжнародно-правових актів з питань виборчого процесу, зокрема і під час дослідження історичного аспекту формування виборчої системи (підрозділ 1.2); порівняльно-правовий метод застосовано при зіставленні різних типів виборчих систем, при визначенні їх переваг та недоліків та ефективності їх функціонування в Україні (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3); за допомогою формально-логічного та системно-структурного методів досліджено поняття, принципи та інститути виборчого процесу, основних етапів виборчого процесу (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); методи аналізу й синтезу дозволили визначити досвід зарубіжних країни щодо використання інституту електронної демократії, зокрема і перспектив проведення законодавчих реформ у виборчій сфері (підрозділи 3.2, 3.3).

Правову основу дослідження складають Конституція України, закони України, нормативні акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств, міжнародно-правові акти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що за умови подальшого розвитку вони можуть бути корисні:

- для визначення оптимальної політичної моделі та системи, зокрема і виборчої системи;
- для аналізу та вдосконалення законодавства у сфері виборів;
- для подальших наукових досліджень у сфері виборчого процесу;
- для забезпечення оптимального розгляду виборчих спорів, що виникають під час виборчого процесу, забезпечення повного та всебічного розгляду судових справ;

- для аналізу можливостей запровадження інститутів електронної демократії в Україні;

Структура роботи. Структура дипломної роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 118 (сто вісімнадцять) сторінок, з них основного тексту – 107 (сто сім) сторінок. Список використаних джерел нараховує 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1 . ПОНЯТТЯ І ЕЛЕМЕНТИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ)

1.1 Вибори як політичний інститут та особливості принципів виборчого права.

За визначенням «Політологічного енциклопедичного словника» вибори – встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата, в результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (займає свою посаду) певна посадова особа – президент, мер, суддя тощо [11, с.47].

Також можна додатково зазначити, що у виборчому процесі мають приймати участь два або більше кандидатів від декількох партій, чи декілька партій для того, щоб вибори були конкурентними і повноцінними, адже результатом волевиявлення громадян буде визначення політичної еліти, яка буде здійснювати управління державою та політичним життям суспільства. У підсумку, саме обрані політичні діячі, у більшості депутати визначають курс і тенденції розвитку країни, а тих кандидатів, що не виправдали наданого їм рівня довіри громадяни завжди зможуть замінити.

Єдиним носієм влади є народ, так зазначено як в Конституції України, так і в конституціях багатьох інших країн на міжнародному рівні. Виборці делегують свою владу через народних обранців, які за допомогою наданих їм повноважень будуть здійснювати управління державою, у межах політичних програм їх партій та задля вирішення певних стратегічних питань, які є нагальними для суспільства у даний період часу.

Процедура проведення виборів має бути чітко встановлена та погоджена з усіма зацікавленими суб'єктами, які приймають участь у виборчому процесі і чітко виконуватися, із дотриманням усіх необхідних норм, правил та приписів. За таких обставин, політичні партії та інші політичні суб'єкти, що приймали участь у виборах, не мають можливості звинуватити когось у своїй поразці на виборах, окрім самих себе, і відповідно мають визнати результати волевиявлення народу.

За умов дотримання вищезазначеного принципу виборчого процесу, а саме проведення виборів на засадах справедливого волевиявлення народу, вони стають запорукою стабільності політичного життя суспільства і не дають змогу різним політичним силам дестабілізувати ситуацію в країні.

Вибори проводяться на різних ланках управління, починаючи від виборів до кооперативів, закінчуючи виборами до політичних партій. Особливо варто зазначити саме політичні вибори, такі як вибори до Верховної Ради України або вибори Президента України. Політичні вибори є основоположним інститутом формування керівних органів держави на усіх рівнях, результатом цих виборів буде обрання певного числа кандидатів, що будуть реалізовувати владу народу через надані їм повноваження в масштабах усієї країни, та усієї політичної системи.

Соціально- економічні та культурні умови мають безпосередній вплив на вибори та їх ефективність, соціально- культурна сфера – формує демократичність виборчого процесу, політичну свідомість його учасників а також певний рівень поваги до законів та відчуття суспільно-політичної відповідальності, економічна сфера – відображає відносини власності, ринкові відносини, що протікають на різних рівнях життя суспільства і потребують певних політичних інструментів, які були б покликані їх захищати, і вибори є одним із таких інструментів, у соціальній сфері – це середній клас, який є основним елементом у формуванні держави та політичного життя суспільства, саме через середній клас забезпечується стабільність у суспільстві, у політико-правовій сфері – це громадянське суспільство, законодавча база, яке є підґрунтям діяльності усіх суб'єктів, що проживають на території певної держави, а також забезпечує конкурентоспроможність та справедливість виборчого процесу.

Вибори можна класифікувати за наступними ознаками – на основі території їх проведення, залежно від суб'єктів, які обираються і залежно від способу волевиявлення виборців, чергові і позачергові вибори, додаткові і часткові вибори. Щодо цього питання, варто додатково зазначити, що за

територією проведення виборів, вони можуть бути загальнонаціональними, тобто проводитись в масштабах певної країни, регіональними, тобто вони проводяться в межах окремих територіальних одиниць (штати, округи, області), а також місцевими. Залежно від суб'єктів, щодо яких здійснюється процедура народного волевиявлення це можуть бути вибори президента, судді, шерифа або вибори до парламенту. За способом волевиявлення їх можна поділити на прямі, тобто такі, за яких кандидати обираються безпосередньо на певну посаду, і між виборцями та їх обранцями немає проміжних ланок. До таких виборів можна віднести президентські вибори, а також вибори, які проводяться до парламенту. Також є непрямі вибори які у свою чергу поділяються на другорядні (утворюється колегія виборців, які і обирають певну посадову особу) та багатоступеневі (волевиявлення виборців здійснюється через постійно діючий орган – місцеву раду або через парламент).

Чергові вибори – це вибори, що проводяться на постійній основі кожні 4, 5 років на виборні посади, що мають строкові повноваження, тобто проводяться із завершенням терміну повноважень певного суб'єкта владних повноважень, наприклад президентські вибори. На противагу черговим виборам існують позачергові, які проводяться до закінчення терміну повноважень певного органу чи посадової особи. Вони можуть проводитися за наявності вакантної посади або проводитися у країнах, де існує можливість дострокового припинення повноважень парламенту. У такому разі призначаються дострокові вибори до парламенту, і обирається новий склад.

Також існують додаткові вибори , які проводяться на території тієї територіальної одиниці, де депутат склав свої повноваження з тієї чи іншої причини, наприклад у випадку смерті, відставки, за станом здоров'я чи за власним бажанням. Щодо часткових виборів, варто зазначити, що вони за своєю природою є регулярними, обов'язковими та передбаченими законодавством. Метою таких виборів, являється часткове оновлення

колегіального виборного органу, це можуть бути наприклад вибори при частковому поновленні Сенату США., адже хоча сенатори США й обираються на строк у 6 років але це відбувається не одночасно, бо кожні 2 роки переобирається третина від кількісного складу Сенату. Також у США існує специфічний вид виборів, які називаються «проміжними», так американці називають вибори, що проводяться в рік, коли не обирається президент країни.

Також варто зазначити, що існують поняття первинних виборів та обов'язкових виборів. Щодо перших – це поняття застосовується щодо партійних виборів, щодо других, йдеться мова про обов'язкове голосування. Обов'язкове голосування передбачає що на законодавчому рівні закріплюється, що громадяни мають не право, а саме обов'язок брати участь у виборах і голосувати. У тому випадку, якщо громадянин не приймає участь у голосуванні, на нього накладаються певні санкції, наприклад штрафи (така можливість закріплена на законодавчому рівні у Австралії, Люксембурзі та Австрії. Дещо суворіше покарання, за невиконання свого громадянського обов'язку існує у Греції та Туреччині, там передбачено позбавлення волі на невеликий строк, приблизно 1-3 дні.

Достатньо диференційована система покарань за неявку на вибори існує у Бельгії, якщо особа один раз не прийшла на вибори і попередньо не повідомила про це на неї за це буде накладено штраф у розмірі 3 франків, за другий пропуск, також без поважної причини – штраф у розмірі 25 франків, за третій також штраф і зазначення цієї особи у спеціальному оголошенні, що вивішується у публічному місці, за четвертий пропуск – особа позбавляється виборчих прав на 10 років і втрачає можливість займати посаду на державній службі.

Законодавство Аргентини передбачає у разі неявки на виборчу дільницю штраф та втрату права отримати посаду на державній службі протягом 3-х років [12].

Щодо зазначення принципів виборчого права а також проблематики пов'язанної із висвітленням даного питання, варто звернути увагу на те, що на доктринальному рівні і у науковій літературі не існує єдиного визначення та єдиного розуміння принципів виборчого права. Деякі наукові діячі принципи виборчого права характеризують через призму виборчого процесу та реалізації суб'єктивних виборчих прав. Так, Ю. Тодика говорив про «принципи, за якими проводяться вибори» [10, с.349-350]. Ю. Барабаш вживає термін «основні демократичні принципи реалізації виборчого права» [9, с.513]; про «принципи реалізації права на участь у виборах та референдумах громадян» говорить О. Бакумов [13, с.39].

Зазвичай, принципи виборчого права закріплюються на конституційному рівні, а підгрунття для регулювання відносин пов'язаних із взаємодією суб'єктів виборчого процесу регулюються за допомогою прийняття спеціальних законодавчих актів, в деяких випадках це можуть бути і конституційні та органічні закони. У деяких країнах, наприклад Франція та Молдова діють виборчі кодекси – спеціальні кодифіковані збірки законодавчих актів, що мають на меті регулювання виборчого процесу.

Характеристику конституційних принципів виборчого права можна розглядати з боку об'єктивного і суб'єктивного виборчого права. Для повного та всебічного розгляду питання, необхідно розглянути їх окремо один від одного. Щодо суб'єктивного виборчого права, варто зазначити, що воно регулюється на основі таких принципів, як обов'язковість, періодичність, альтернативність, відкритість і гласність. Обов'язковість передбачає, що єдиним легітимним способом для формування влади та державних органів є вибори, які мають ознаки імперативності. Також передбачається обов'язковість призначення дати нових виборів у зв'язку із закінченням строку повноважень, на який обираються виборні органи, а також у разі дострокового припинення ними повноважень. Це також означає, що державні органи не вправі ухилятися від призначення і проведення виборів у визначені

у законодавстві строки, скасовувати вже призначені вибори чи переносити їх на пізніший час.

Щодо періодичності, вона означає, що вибори мають проводитися через певний проміжок часу, адже представницькі органи державної влади діють на тимчасовій основі. Терміни проведення виборів мають бути такими, щоб вони забезпечували стабільну роботу виборних органів і посадових осіб, гарантувати те, що влада буде постійно змінюватися і певна особа не буде надто довго володіти владними повноваженнями.

Альтернативність – це можливість виборця обрати того кандидата чи ту політичну партію, якій він надає перевагу. Цей принцип гарантує присутність змагальності на конкурентоспроможності на виборах. Щодо відкритості і гласності, цей принцип забезпечує чесність виборів, обмежуючи неможливість обману в процесі проведення виборчої кампанії.

Однак, на міжнародному рівні та у конституціях зарубіжних країн принципи активного виборчого права поширені значно більше. До них відносять принципи загального, рівного, прямого виборчого права, виборчого права при таємному голосуванні, а також час від часу визначають ще й принцип вільних виборів та їх добровільність.

Принцип загального виборчого права – це певна гарантія, що усі громадяни незалежно від статі, раси, мови, суспільного та майнового стану, віросповідання мають право голосувати на виборах або висувати на них свою кандидатуру. Цей принцип формувався поступово, протягом XIX – XX ст., адже на той період часу навіть у найбільш розвинених країнах жінки не мали права голосу.

На сучасному етапі розвитку суспільства, коло осіб що мають право брати участь у виборах обмежується певними цензами, що встановлюються законодавством певної країни. Серед основних цензів можна визначити такі, як ценз громадянства, ценз осідлості, віковий ценз. Також існують релігійний ценз, він притаманний ісламським державам, бо наприклад у Ірані, щоб мати можливість висувати свою кандидатуру на вибори до парламенту, особа має

обов'язково сповідувати іслам, однак встановлюються і виключення, зокрема для громадян, що сповідують традиційні для національних меншин конфесії і проживають у країні на постійній основі. Також існує мовний ценз, що передбачає обов'язкове володіння виборця і кандидата державною мовою, він поширений у деяких країнах Африки, а також у країнах СНД, зокрема на території нашої держави. Освітній ценз встановлює, що виборче право мають лише ті особи, які володіють певним рівнем освіти, зокрема він включає у себе ценз грамотності, бо у ряді країн існує необхідність знати і розуміти конституцію своєї держави.

Також, існує ценз дієздатності, за яким якщо особа визнана недієздатною, їй може бути відмовлено у прийнятті участі у голосуванні на виборах. Підставою визнання фізичної особи недієздатною є наявність істотної психічної патології (хронічного, стійкого психічного розладу), внаслідок якої така особа «не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» (частина перша статті 39 ЦК України [22]). Хоча й участь у виборах фактично не являється цивільним правочином, стан недієздатності особи впливає на її дії, адже голосування є актом волевиявлення, і вимагає від особи усвідомлювати свої дії і мати певний рівень політичної свідомості і інтелектуальної кваліфікації, які дають можливість йому проаналізувати кандидатів, їх програми та усвідомити проблеми вибору а отже й усвідомити свої дії на виборах, чого не може зробити недієздатна особа. З вищенаведеного можна зробити висновок, що відмова недієздатній особі у праві реалізувати свої виборчі права є цілком правомірною, як у контексті вітчизняного виборчого права, так і у контексті правових позицій Європейського суду з прав людини.

Щодо основоположних цензів, таких як ценз громадянства, ценз осідлості, віковий ценз можна зазначити наступне:

- Ценз громадянства передбачає, що іноземці та особи без громадянства не мають виборчих прав у тій країні, де проводяться вибори, у деяких країнах необхідно володіння громадянством

протягом декількох років, для того щоб отримати активне виборче право. Ценз громадянства вважається зазвичай достатньо природнім, деякі науковці, зокрема і вітчизняні взагалі пропонують не включати його до виборчих цензів, адже виборчі права за самою своєю суттю визначаються за належністю лише громадянам певної країни. Як зазначає В. Шаповал, «стан громадянства є ключовим при визначенні правосуб'єктності індивіда у сфері відносин державного владарювання» [14, с.426].;

- Ценз осілості встановлює, що для того щоб мати виборче право та бути у відповідному списку виборців чи бути зареєстрованою як кандидат на певну посаду, особа має визначений у законодавстві термін проживати на території країни або адміністративно-територіальної одиниці. Для активного виборчого права цей ценз достатньо невеликий, зазвичай це термін від одного місяця до двох років, проте для пасивного виборчого права діють жорсткіші терміни, для прикладу у США, особа яка хоче стати президентом має постійно проживати на території країни протягом 14 років. Ценз осілості зазвичай має дві форми – слабку форму і сильну. Для слабкої форми притаманні менші вимоги, наприклад громадянин має мати певне місце проживання, за який він має право голосу на виборах, сильна ж форма цензу осілості вимагає певної тривалості проживання особи в одному місці, тобто встановлюється строк проживання, зі спливом якого особа отримує право приймати участь у голосуванні на виборах.
- Віковий ценз встановлює вікові обмеження для виборців і кандидатів, щодо активного виборчого права, достатньо довгий період часу діяв достатньо високий віковий ценз – 21-23 роки, проте на сучасному етапі розвитку суспільства у більшості країн світу віковий ценз визначає, що особа може приймати участь у голосуванні з досягненням 18-річного віку. Щодо пасивного

виборчого права, то віковий ценз для кандидатів значно вищий, наприклад щоб стати президентом в Україні, особа має досягнути 35-річного віку, у Німеччині – 40 років, в Італії – 50 років. Віковий ценз має на меті наділити виборчими правами громадян, які вже мають певний рівень політичної свідомості і мають хоча б мінімальний життєвий досвід, задля того щоб реалізувати свої виборчі права свідомо та з розумінням політики та політичних процесів, які протікають у суспільстві.

Принцип рівності та рівного виборчого права належить до основних галузевих принципів виборчого права, і зазвичай має формальний та матеріальний характер, уособлює у собі суб'єктивні виборчі права, обсяг цих прав та суб'єктів, яким ці права належать. Цей принцип закріплено у статті 71 Конституції України і він належить до системи виборчих стандартів які закріплюються на міжнародному рівні. Зміст цього принципу достатньо широкий; як зазначає П. Гаррон, «до рівності можна підходити з різних точок зору» [15, р.15].

З формального боку, якщо говорити про рівність виборчого права, необхідно зазначити, що воно гарантується кожному виборцю, незалежно від віку, статі, раси, національності, освіти, майнового стану, соціального походження і функціонує на основі правила – один виборець має один голос на виборах, тобто може віддати свій голос лише за одного кандидата.

Матеріальність виборчого права гарантує, що голос кожної особи буде мати однакову вагу при підрахуванні голосів.

Рівність також означає, що особи які приймають участь у цих правовідносинах мають однаковий рівень правосуб'єктності, тобто мають однаковий обсяг правоздатності (мають однакові за змістом та обсягом права і свободи), дієздатності (можливість діяти із метою реалізації своїх прав, свобод і дотриманням своїх обов'язків) та деліктоздатності (усі суб'єкти мають однаковий рівень юридичної відповідальності у випадку порушення закону або внаслідок невиконання своїх обов'язків) .

Також принцип рівного виборчого права у тій чи іншій мірі поширюється і на пасивне виборче право. Так, Ю. Годика стверджував: «Принцип рівного виборчого права означає, що підстави для участі громадян у виборах повинні бути рівними і забезпечуватися при реалізації як активного, так і пасивного виборчого права» [16, с.351]. Проаналізувавши думку вітчизняних вчених, зокрема М. Ставнійчука важко не погодитися з його позицією, щодо того, що поряд із формальною і матеріальною рівністю права голосу виборців, необхідно також створювати рівні можливості для кандидатів під час реєстрації їх виборчими комісіями, при веденні передвиборної агітації, тобто мають забезпечуватися й елементи рівності пасивного виборчого права. Принцип рівності виборчого права необхідно розглядати з двох позицій – рівності голосів усіх виборців та рівності зареєстрованих кандидатів що беруть участь у виборах.

Також у контексті загально визнаних принципів виборчого права необхідно зазначити про принцип таємного голосування, він закріплений як у міжнародно-правових актах (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (стаття 25[17]) і Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 3 [18])), так і у Конституції України у статтях 71 та 76.

На конституційному рівні, сутність цього принципу полягає у тому, що кожний виборець голосує за власною думкою без відома і погодження з іншими особами, тобто можливість будь якого контролю за процесом його волевиявлення на виборах фактично виключається і виборцям гарантується повна свобода волевиявлення. Таке розуміння закріплене законодавчо: виборчі закони розкривають зміст цієї вимоги через заборону контролю за волевиявленням виборців (стаття 7 Закону «Про вибори народних депутатів України» [19], стаття 7 Закону «Про вибори Президента України»[20], стаття 7 Закону «Про місцеві вибори» [21]). Таємність голосування можна розглядати у слабкій та у сильній формі. У слабкій формі це саме право виборця на таємність голосування, і у нього є обов'язок дотримуватися

таємниці голосування лише щодо суб'єктів, тобто фактично, якщо особа повідомить інших про зміст свого волевиявлення на виборах, то це кваліфікується як правомірна поведінка. Сильна форма таємності голосування визначає, що для виборця таємниця його волевиявлення є не лише правом, а й прямим обов'язком, тобто особа не повинна розкривати зміст свого бюлетеня, щоб її голос не став публічним і ніхто не міг вплинути на нього ніяким чином. Правова природа цього принципу полягає у тому, що ніхто окрім самого виборця не має знати, за кого той віддав свій голос, тобто фактично виключається навіть можливість розголошення змісту свого волевиявлення. Проте, таємність не може поширюватися на усі стадії та процедури виборчого процесу, адже він має у сукупності відбуватися за принципами прозорості та відкритості.

Вищезазначені принципи виборчого права, є основою виборів та основоположними елементами діяльності виборчої системи в цілому, вони напряду регулюють та регламентують процеси, які протікають всередині виборчої системи України, про яку детальніше буде зазначено у наступному підрозділі.

1.2 Поняття та особливості виборчої системи України, історичні передумови її формування

Політичні системи у різних державах світу відрізняються цілим рядом ознак, до яких можна віднести і виборчі системи. Виборчу систему можна назвати сукупністю визначених у законодавстві норм, за допомогою яких регулюється проведення виборів, встановлюються регламенти для конкретних процедур виборчої кампанії та підводяться підсумки волевиявлення народу, підраховуються голоси та оголошуються результати. Виборчу систему можна розглядати у широкому та у вузькому значенні. Якщо розглядати це поняття у широкому значенні – це суспільні відносини, що складаються під час реалізації виборцями власного волевиявлення з метою обрання органів публічної влади, і система цих відносин регулюється

як конституційними нормами так і нормами політичної моралі, етики, звичаями та традиціями. У вузькому розумінні – це спосіб розподілу депутатських мандатів за результатами голосування.

Кожній системі за своєю природою притаманні певні основоположні елементи та складові, що її утворюють та завдяки яким вона діє. Ці елементи впливають на її розвиток, динаміку її роботи та результати процесів, що в ній відбуваються, і саме виборча система формує інституційну модель політичної системи та є її основоположним елементом, адже саме вона забезпечує нормальне функціонування інституту виборів в цілому, вона є сукупністю правил та норм які регламентують перебіг виборчого процесу вже не один десяток років.

У свою чергу як і будь яка система взагалі, виборча система також має ряд елементів, що її формують та певні атрибути за якими її характеризують, до таких можна віднести величину виборчого округу (кількість місць, яка розподіляється за результатами виборів у даному окрузі), структуру бюлетеня (механізм за допомогою якого виборець фактично здійснює своє волевиявлення), метод перетворення голосів у мандати (спосіб визначення кількості місць у представницькому органі для партій, які набрали необхідний мінімум кількості голосів виборців) та прохідний бар'єр для кандидатів (це необхідний мінімум голосів, який має отримати політична сила для того щоб мати можливість претендувати на місця у представницькому органі).

Виборчі системи умовно можна поділити на чотири види: представницьку, мажоритарну, пропорційну та змішану. В Україні на даний період часу діє саме змішана виборча система, яка містить у собі елементи як пропорційної виборчої системи так і мажоритарної виборчої системи.

Чинна на сьогодні змішана виборча система передбачає принцип відносної більшості у мажоритарній складовій та жорсткі партійні списки у пропорційній складовій. Це означає, що керівництво партій самостійно визначає черговість розташування кандидатів у партійному списку і виборці

не можуть жодним чином вплинути на порядок проходження кандидатів у парламент, голосуючи за список у цілому. Крім того, чинна виборча система передбачає виборчий поріг у розмірі 5 % (варто зазначити, що у різні роки цей показник набував значення у діапазоні 3-5 %) і не допускає до участі у виборах блоки партій.

Виборча система України постійно вдосконалюється, законодавство, що регулює вибори також постійно вдосконалюється і за досить невеликий проміжок часу виборча система зазнала значних змін і цей процес перетворення на даний час ще не завершився. Виборча система досі має низку проблем, що впливають на виборчий процес на спотворюють результати виборів, хоча на законодавчому рівні, можна сказати, що діюча виборча система відповідає міжнародним виборчим стандартам і є достатньо демократичною.

Функціонування виборчої системи забезпечується національним електоральним законодавством та міжнародно-правовими актами. Закон про вибори народних депутатів являється основою національного електорального законодавства і також він визначає тип виборчої системи та впливає на її діяльність в цілому.

З плином часу до цього закону вносилися постійні зміни, так змінами від 17 листопада 2011 року було внесено зміни щодо способу обрання депутатів до Верховної Ради України. Вибори мали проводитися за змішаною системою, яка включала у себе як елементи пропорційної так і мажоритарної системи, 225 депутатів обиралися за пропорційною системою в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, а інші 225 обиралися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Зокрема, підвищувався прохідний поріг який відповідно до ч. 3 ст. 98 становить п'ять відсотків, а також забороняється участь у виборах блоків політичних партій (ст. 12) [23].

Використання саме змішаної виборчої системи обумовлюється недоліками окремих типів виборчих систем, зокрема під час проведення виборів за мажоритарною системою було присутнім надмірне використання адміністративного ресурсу та «скуповування електорату», а пропорційній системі було притаманно втрату зв'язку виборців із парламентськими партіями, через те, що виборчі списки формувалися через непрозорий процес. Хоча змішана система не усуває всіх недоліків, що присутні у виборчій системі взагалі, проте вона значною мірою зменшує їхній вплив, зокрема вона сприяє розвитку політичних партій та міру їх відповідальності перед своїм електоратом. На міжнародному рівні, закон про вибори народних депутатів було сприйнято досить прохолодно і позитивної оцінки він не отримав, зокрема негативну оцінку він отримав від представників Венеціанської комісії та Міжнародної фундації виборчих систем (IFES). Така позиція міжнародної спільноти ґрунтувалася передусім на тому, що ця виборча система сприятиме проходженню до парламенту провладних партій за рахунок використання адміністративних ресурсів [24].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що чинний закон є основоположним для формування та функціонування виборчої системи, саме він визначає засади, на яких базуються вибори, встановлює тип виборчої системи, регламентує етапи та перебіг виборчого процесу, забезпечує визначення результатів виборів та визначення кандидатів на отримання певної посади у органах державного управління.

Розглядаючи питання, пов'язане з пошуком першоджерел та витоків виборів та виборчої системи на території України можна зіштовхнутися с проблемою браку джерел які дійшли до нашого часу. Так склалося, що історично на території України у минулому проживала велика кількість стародавніх народів, які приходили на зміну одне одному з плином часу. Кожен новий народ змінював чи додавав щось своє у культуру, повсякденне та суспільно-політичне життя, що у значній мірі вплинуло на розвиток та

формування як політичного життя та політичної системи, так і виборчої системи згодом.

Виборча система нашої держави проходила свій період становлення протягом значного плину часу і на неї впливала ціла низка факторів, як соціально-політичних та економічних факторів, так і інших чинників, таких як звичаї і традиції країни, прагнення та уподобання різних національних політичних сил. Витоками державно-правового розвитку на території сучасної України є державні утворення народів і племен Північного Причорномор'я, що мали своє місце приблизно у середині I тисячоліття до Різдва Христового.

Одним із найперших джерел державності на землях сучасної України вважають Скіфське царство, що з'явилося на території України у VII ст. до н. е., утворивши могутній союз племен. Інститут виборів у ньому був закріплений на найвищій ланці управління держави. Влада «царів» передавалась з покоління в покоління, тобто була спадковою, але при цьому вона мала бути затверджена на народних зборах. Суть цієї процедури полягала у наступному – серед усіх спадкоємців царя на народних зборах проводили голосування й обирали серед них того, хто має зайняти місце царя та стати носієм влади у державі. Окрім цього, у скіфському царстві була поширена військова демократія і найбільш суттєві питання вирішувалися на зборах воїнів. Також важливу роль займала рада родових старійшин, та союзна рада.

Значною мірою на формування виборчої системи вплинула грецька колонізація Північного Причорномор'я. Перші міста колонії з'явилися на північному узбережжі Чорного моря приблизно 2600 років тому. Вони мали дуже тісні взаємовідносини з населенням яке там проживало на той період часу, що значною мірою вплинуло на політичне, економічне та культурне життя в цілому. У Грецьких полісах (містах-державах), які були розташовані на території Північного-Причорномор'я, функціонувала виборча система, схожа з метрополією. Метрополія або самі жителі міст колоній обирали

уповноважену особу — ойкіста, головною метою якого було виділення земельних ділянок народу на місці розташування нового поселення. Повноваженнями для виборів посадових осіб були наділені народні збори, які у свою чергу також здійснювали контроль за їх діяльністю.

Роль виконавчої влади у полісах покладалася на раду міста - орган який здійснював свою роботу на постійній основі і утворювався інститутом виборів, які здійснювались безпосередньо через народні збори.

Згідно з теорією Михайла Грушевського проблематика виборчого процесу в контексті етапу зародження державності України вперше можна розглядати за часів Київської Русі. Описуючи устрій Київської землі, вчений вказував на два фактори, які обумовлювали існуючий лад - це суверенна община та одноосібна влада, що спиралась на дружину. Общинна влада уособлювалась у Віче, найголовнішою функцією якого було «избрание и призвание князя»[8]. На жаль, він не визначає перебіг виборів князя общиною, а лише наголошує, що ця діяльність не мала достатньої визначеності і систематичності. На противагу основоположнику української історичної науки М. Грушевському один із сучасних науковців академік П. Толочко виокремлює Віче як орган, що пригнічує общинну владу. Проте питання організації общинного управління, його діяльність та спосіб організації владних повноважень в общині науковець не досліджує та визначень не надає.

Виборчі засади були притаманні українському козацтву від самого його започаткування в XVI ст. Козаки, що поселилися в Січі, носили назву «запорожців», а весь табір їх звався «кошем». Вони вибирали вільними голосами на «раді» головного начальника, званого «кошовим отаманом». Кош ділився на «курені», а кожний курінь був під начальством вибраного «курінного отамана» [7, с.84].

Політолог Т. Мусієнко у своїх працях стверджує, що дух парламентаризму є невід'ємною частиною духу українського народу, а про парламент яким ми його знаємо сьогодні можна говорити, починаючи

періоду гетьманства Б. Хмельницького і його тогочасної Гетьманщини . Однак доктор юридичних наук В. Шаповал, думає інакше, зазначаючи що це є не зовсім вірним шукати зародження парламентаризму в Україні за часів Гетьманщини і Запорізької Січі (XVII-XVIII ст.) Проте науковець не заперечує того, що інститут виборів мав значну роль у формуванні органів та установ державного управління, а навпаки, зазначає факт його існування як у період Київської Русі, так і в період Гетьманщини та Запорізької Січі.

Вибори посідали важливе місце у козацькій державі, де Рада (загальні збори), крім вирішення цілої низки важливих суспільно-політичних питань, мала повноваження для проведення виборів військової старшини. Вибори проводилися в самому серці козацького життя того часу - в Січі. Козацька Генеральна рада уособлювала у собі низку повноважень і була верховною владою - законодавчою, судовою, адміністративною. Вона не лише займалася законотворчою діяльністю на Січі, а й обирала верхівку козацького управління - гетьмана і козацьку старшину. Також існувала так звана «мала рада», Сенат, роль якої займав виборний орган - Рада старшин.

Зазвичай вибори за часів Запорізької Січі та Гетьманщини регулювались за допомогою звичаєвого права. У «Пактах і конституції законів та вольностей Війська запорозького» від 1710 р. міститься інформація про ступінь тогочасної політичної культури козацтва, яка є однією з найбільших правових пам'яток які дійшли до нас з часів Запорозької Січі. У цьому документі зазначалося, що Генеральна рада визначається формою представницького політичного управління . Також зазначалося, що з кожного полку на Січі потрібно обирати до Генеральної ради радників, по одній особі з числа людей «розважливих і заслужених», кандидатури яких потім погоджувались з Гетьманом.

На перетині XVII - XVIII ст. у Східній Європі могла створитися козацька військово-демократична республіка, але доля розпорядилася інакше, адже починаючи з 1654 р., народ України існував посеред двох країн, які мали різні системи управління, зокрема і регулювання суспільно-

політичного життя населення, Російська Імперія захопила території Лівобережної України, а Річ Посполита- Польська взяла під свій контроль усі інші українські землі.

Російської імперії значною мірою вплинула на суспільно-політичне життя українського населення, яке проживало на території Лівобережної України. Самоуправління у містах України фактично зникло, і питання, що регулювалися Магдебурзьким правом, зокрема муніципальні вибори, відтепер підпадали під повноваження органів Російської імперії.

При Гетьманщині було запропонувати врегулювати питання пов'язане із проведенням виборів Гетьмана. Проте Катерина II у дуже різкому тоні відреагувала на цю пропозицію, результатом цього стало перероблення документів, що регулювали виборчий процес, депутатів було засуджено, виборців позбавили цілої низки пільг, а робота нової Комісії зупинилась, значною мірою через пропозицію запровадити вибори Гетьмана. Трохи згодом, Комісія взагалі була розпущена, а її склад був ледве не засуджений, за пропозиції по реформуванню виборчої системи в цілому. Період діяльності цієї комісії, зокрема прагнення Катерини II до реформування суспільно- політичного устрою на територіях як Російської імперії, так і Лівобережної України, що була під її владою, можна охарактеризувати бажанням і розумінням про необхідність проведення даної реформи, адже це мало б позитивний вплив на життя населення та засвідчило б про те, що держава визнає природне право кожної особи на вибори і має намір покращити цей аспект політичного життя суспільства. Проте, історично склалося інакше і страх перед зміною імперської системи управління, зокрема і дозвіл на самостійне обрання Гетьмана, який би здійснював свою діяльність на території Гетьманщини взяв гору, і позитивні зрушення у проведенні виборів та у реформі виборчої системи не відбулися.

Згодом, після проведення земельної реформи та відміни кріпосного права все гостріше почало поставати питання про утворення та організацію діяльності місцевих адміністрацій. Була імплементована виборча система на

повітовому та губернському рівнях для вибору уповноважених осіб, які були б уповноважені на здійснення контролю у різних сферах суспільно-політичного та економічного життя населення та країни. Виборче право засновувалось на певних специфічних принципах, а саме виборці у яких у власності було більше землі, мали значно відчутніший вплив на політичне життя країни чи окремої губернії і вибори в цілому. Звідси можна зробити висновок, що найбільший вплив на формування системи управління мали заможна верства населення, а саме дворяни, у власності яких на той час перебувало більше ніж 75% від загальної площі землі, в той час як у селян у власності було близько 10%, тобто фактично виборці з числа селян не мали відчутного впливу на політичне життя держави.

На території України виборні органи місцевого самоврядування мали місце лише на території Лівобережжя та на південних землях, а на Правобережжі через спротив та незадоволення польської шляхти вибори до них не проводились аж до початку ХХ століття. З останнього речення можна зробити висновок, що високопоставлені посадові особи Російської імперії сприймали виборність органів місцевого самоврядування у певних регіонах України, як потенційну загрозу державному ладу, тому у тих місцях, де мали місце певні заворушення, повстання чи спротив існуючій системі управління режим регулювання суспільно-політичного життя на цій території мав консервативний та обмежений характер. Ці дії лише збільшували розрив між політичною свідомістю населення та тогочасною системою управління на території Російської імперії.

З моменту утворення Кирило-Мефодіївського братства був написаний цілий ряд робіт, у яких було відображено рівень політичної обізнаності та політичної свідомості членів братства та освічених верств суспільства, та була висвітлена пряма необхідність формування виборчих процесів та проведення виборів, незалежно від офіційної доктрини, що склалась на той момент часу. Однією з таких робіт є «Начерки конституції республіки

Георгія Андрузького», особи діяльність якої тісно пов'язана з Кирило-Мефодіївським братством (1846-1847 рр.).

На той час братство відгравало значну роль у формуванні політичної свідомості на мало значних вплив на суспільно-політичне життя населення. У нього було декілька проектів власної Конституції, у яких він висвітлював нагальну потребу у еволюції державного управління, а саме він пропонував замінити монархічну владу, зокрема основоположну роль у цьому він надавав інституту виборів і визначав вибори, як основний інструмент.

У «Начерках конституції» він зазначає, що всі голови (держави, роду, сімейства) являються простими виборцями і учасниками місцевого управління, й усі вони обирають посадову особу, що займається місцевим управлінням – місцевого старшину. Хоча у його «Начерках конституції» про процедуру перебігу виборів та виборчих процесів згадки не має, чітко було визначено наступну умову: всі мають рівні голоси, тільки син -один голос, а батько вдвічі більше. Також автор у «Начерках конституції» визначає наступні положення про виборче право, а саме про регулювання управління в округах, відзначаючи що вибори мають бути двоступеневими і проводитися за допомогою надзвичайних зборів. Крім цього, він визначав умови, що обмежують коло осіб, які мають право брати участь у виборах: обрані мають бути освіченими, одруженими і мають досягти тридцятирічного віку. З цього можна зробити певні висновки, а саме про те, що автор «Начерків Конституції» хотів, щоб особи які обіймали посади в органах управління були освіченими людьми, з певним рівнем політичної свідомості. У цьому випадку управління мало б більш упорядкований характер, і до нього допускалися б лише особи, які дійсно достойні здійснювати свої владні повноваження на користь суспільства.

Продовжуючи характеристику суспільно-політичного життя не можна не зазначити таку видатну особу, як Михайло Драгоманов, адже фактично він був основоположником політичної думки на теренах України. У своїх працях Михайло Драгоманов зазначав, що сам перебіг виборчого процесу

має регулюватися спеціальними законами, та мати чітке визначення у цих документах, а сам виборчий процес має протікати із застосуванням певних принципів, зокрема таких як виборність та призначення. У його праці «Проект основ устава українського суспільства» виборні органи були присутні на усіх ланках управління та адміністрування певних територіальних одиниць, розпочинаючи від проведення виборів до сільських адміністрацій і закінчуючи обласними органами управління.

«Проектом основ устава українського суспільства» зокрема передбачалося і визначення низки принципів виборчого права, зокрема надавалась характеристика особам, які мали можливість безпосередньо приймати участь у виборчому процесі, був поділ на активне та пасивне виборчі права (активне надавалось особам, які досягли 21-річного віку, пасивне – особам починаючи від 25 років). Поміж інших принципів, автор приділяє основну увагу певній специфічній ознаці, а саме відзначає що виборні особи, повинні представляти суспільство за територіальною ознакою, обов'язково має бути представлена більшість і меншість. Якщо проводити аналогію із сучасним станом політичної наукової думки, це можна визначити , як територіальне представництво, станове або професійне і політичне (ідеологічне) представництво.

Також, варто акцентувати увагу на програмних положеннях українських партій, які не належали до радикальних та правих політичних течій. У них Україна поставала парламентською республікою, з обов'язковою виборністю посадових осіб, що мали владні повноваження. Проте такі ідеї могли існувати лише при умові еволюції тогочасного суспільства на основах демократії та рівних виборчих прав, чого не відбувалося.

Політичне життя Західної України дещо відрізнялося від тієї ситуації, що склалася на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Так, можна зазначити , що виборча система та перебіг виборів мали більш значуще місце у формуванні органів державної влади Австро-Угорської імперії, адже під час парламентських виборів, що відбулися у 1848 р. до

парламенту Австрії увійшла відчутна українська група депутатів у складі 39 осіб, з них 27 селян, 8 священників, 3 міщан. Також у конституції Австрії від 1861р. було передбачено надання Галичині автономії із створенням свого органу для управління – Сейму. Перший Сейм мав 150 депутатських місць, серед яких 49 належало українцям. Але поступово, кількість українських депутатів у Галицькому Сеймі зменшувалась, зі змінами, що відбувались у виборчому процесі, з запровадженням збільшеного цензу на майно більшість у Сеймі отримували багаті землевласники, і як правило вони належали до поляків. Вже наприкінці XIX ст. у Галицькому Сеймі залишилося лише 11 українців.

Завдяки позитивним зрушенням та певній автономії українського населення у складі Австро-Угорської імперії, у суспільстві продовжувала розвиватись українська виборча традиція та політична свідомість, формувалась виборча практика та парламентаризм. Починаючи вже з XX ст. вплив українського населення на суспільно-політичне життя Австро-Угорської імперії знову починає зростати, і вже 1907 р. парламентські вибори проводились на засадах загального і рівного виборчого права, а українці у новому парламенті отримали 30 місць, та утворили власну політичну силу, а вже навесні 1914 р., українські депутати отримали приблизно 60 місць у Галицькому Сеймі, що означало фактично їх більшість, адже це становило більше ніж третина його складу цілому.

Ситуація на українських землях, які входили до складу Російської імперії складалася зовсім інакше, і розвиток виборчої системи та проведення парламентських виборів розпочалися лише після першої російської революції.

Так до першої та другої Думи увійшло 102 українських депутати, зокрема у першому скликанні було сформовано українську парламентську громаду з 45 послів, а у другому скликанні - з 47.

За часів діяльності УНР вибори засновувались на принципах пропорційного представництва політичних партій та утворень, вибори

проводились у 10 округах, а сам процес голосування проходив три дні, на дільницях де вони не відбулись чи проголосувало менше п'ятої частини від кількості населення результати виборів анулювались. Загалом вже у часи діяльності УНР вибори та виборча система, а також політичні спрямування суспільства засновувались на європейських принципах, таких як загальне та рівне виборчі права. Зокрема необхідно зазначити, що учасниками виборчого процесу на той час вже були не стани, а повноцінні політичні партії.

Також, Центральна Рада УНР прийняла Конституцію 29 квітня 1918р. у якій закріплювались основоположні принципи виборів, якими передбачалось проведення народного волевиявлення на засадах, які були поширені у тогочасних європейських країнах. Найвищий орган управління в УНР також був виборним, це були Всенародні Збори. Також передбачалось, що голосування має бути загальним, рівним, безпосереднім, таємне і пропорційним для всіх, хто користується громадськими і політичними правами на Україні. Представництво має бути приблизно таким: один депутат на сто тисяч людності.

Проте після зміни влади та приходу до неї гетьмана Павла Скоропадського усі досягнення його попередників, зокрема і у політичній сфері було скасовано, проект Конституції, яку уряд УНР прийняв, так і не набрала чинності. Але, навіть за влади Павла Скоропадського інститут виборів працював належним чином і залишався основоположною частиною державотворчого процесу, адже Скоропадського також призначили гетьманом саме через вибори, коли за його кандидатуру проголосували усі делегати з'їзду хліборобів-землевласників. Також у найближчий час мало бути прийнято закон про вибори до Українського Сейму, органу, який би певною мірою брав на себе частину повноважень гетьмана. Це слугувало підтвердженням, що ідеї представництва та виборності залишалися у політичному житті населення, певною мірою продовжуючи політичну думку попередників Скоропадського.

На мою думку, щоб надати повну характеристику суспільно-політичному життю та інституту виборів за часів УНР, необхідно провести аналіз політико-юридичних документів, які існували на той момент, не окремо кожен з документів, але всіх у сукупності, звести їх суть до одного знаменника. Отже, аналізуючи Універсали, можна дійти до висновку, що інститут виборів за часів УНР сприймався як важливий і необхідний елемент політичної системи та державного ладу. Вибори мали провідне значення для організації управління на місцевому рівні, адже до роботи над цим питанням залучалися повітові і губернські Ради, а вони у свою чергу були виборними органами, які здійснювали свою діяльність у співпраці із представниками уряду.

Щодо політичного життя України у складі Радянського Союзу, варто зазначити, що представницькі органи, такі як Верховна Рада та Ради інших рівнів мали досить обмежену роль у регулюванні суспільно-політичного життя, адже фактично її діяльність регулювалася і спрямовувалася не законодавством, а практикою правлячої партії. Вибори у свою чергу були перетворені на певний декоративний процес, під час якого виборчий процес фактично не відбувався, а депутатів та посадовців призначали у вузькому колі партійно-державного апарату, імітуючи процедуру виборів. За такої політичної системи Ради завжди одностайно ухвалювали будь яке рішення, що було запропоноване вищестоячим керівництвом, а виборці фактично не впливали ні на що. Під час виборчого процесу, вибори фактично не відбувалися, явка на них була майже 100%, а змагання за владу не було, адже вважалося, що влада завойована народом раз і назавжди.

Наприкінці радянського періоду, та у період незалежної України було внесено багато змін до існуючого виборчого процесу, була здійснена реформа структури представницьких органів за допомогою внесення змін до Конституції України, була скасована конституційна монополія однієї партії на формування представницьких органів, як це було за часів радянської влади, вперше було введено багатопартійність, почали виникати та юридично

оформлюватися політичні партії, громадсько-політичні об'єднання. Вибори у березні 1994 р. проводилися вже за новим Законом, і він у свою чергу відповідав міжнародним стандартам проведення демократичного виборчого процесу.

Трохи пізніше, у 1996 році була прийнята нова Конституція України і настав новий етап у розвитку виборчої системи. У Конституції основоположним принципом визнавалися вільні вибори, а носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні був лише народ. Вперше громадянин поставав як суб'єкт виборчого процесу, закріплювався політичний і правовий статус громадян, було закладено фундамент для публічно-правових відносин між громадянським суспільством та державою. Вибори, що проходили у березні 1998 року регулювалися на основі нового закону "Про вибори народних депутатів України" [5]. Народні обранці визначалися на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою. Це було наступною ланкою у розвитку виборчої системи України, та максимально наблизило її до тих принципів роботи на яких вона базується сьогодні.

В сукупності, усі вищезазначені історичні події та процеси, які протікали на території України, навіть у часи коли нашої держави ще не існувало, значною мірою вплинули на формування виборчої системи, а також на формування перебігу виборчого процесу, його законодавчого підґрунтя, етапів та стадій виборчого процесу, бо кожна із історичних подій вела суспільство та політичну еліту до формування виборчої системи та виборчого процесу такими, якими ми їх бачимо на сьогоднішній день.

1.3 Основні етапи виборчого процесу у відповідності до діючого законодавства

Виборчий процес - це система врегульованих Конституцією та законами

України основних послідовних процесуальних стадій організації та проведення виборів в Україні [25, с.157]. Він регулює процес перебігу виборів, встановлює етапи проведення виборів, і регламентує цей процес від початку до кінця, являється основоположним елементом виборчої системи, адже через нього народ безпосередньо здійснює своє волевиявлення і обирає кандидатів, які будуть представлять народні інтереси як у межах України, так і на міжнародній арені, і від стабільності та якості виборчого процесу напряду залежить політична стабільність країни та суспільно-політичного життя населення.

Виборчий процес відбувається у чіткій, визначеній на законодавчому рівні послідовності, яка також регламентується такими спеціалізованими законами, як Закон України « Про вибори народних депутатів України» у редакції від 18.10.2019 та іншими подібними актами. Згідно частини п'ятої статті 11 Закону України « Про вибори народних депутатів України», передбачено наступні стадії виборчого процесу:

- 1) висування кандидатів у депутати;
- 2) утворення виборчих комісій (крім Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК));
- 3) реєстрація кандидатів у депутати;
- 4) проведення передвиборної агітації;
- 5) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 6) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;
- 9) встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення;
- 10) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

Зокрема у випадках, передбачених у цьому законі, також можуть бути присутніми такі етапи виборчого процесу, як повторне голосування та підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків повторного голосування.

Щодо виборів Президента України варто зазначити, що етапи їх проведення загалом не відрізняються від етапів, за якими проводяться вибори народних депутатів до Верховної Ради України, включаючи також проведення і додаткових етапів виборів.

Для надання повної та всебічної характеристики виборчому процесу, необхідно охарактеризувати кожен із етапів виборчого процесу окремо.

Стадія висування кандидатів є основоположною, як на виборах народних депутатів до Верховної Ради, так і на виборах Президента України. На міжнародній арені з часом сформувалося декілька основних способів висування кандидатів таких як – самовисування кандидатів, висування групами виборців, висування політичними партіями чи громадськими об'єднаннями.

Пасивне виборче право, тобто право висувати свою кандидатуру на виборах та мати право бути обраним належить громадянам України, але кожен тип виборів має певний перелік суб'єктів, що можуть бути кандидатами на певних виборах, зокрема під час проведення виборів до Верховної Ради, кандидати у народні депутати висуваються шляхом самовисування, через політичні партії, а також виборчі блоки партій та інші громадські об'єднання. На виборах Президента України, право на висування кандидатів реалізується через політичні партії та виборчі блоки, згідно із чинним законодавством України.

Кандидати у депутати висуваються політичними партіями та виборчими блоками, шляхом формування єдиного списку, за допомогою якого кандидати у депутати приймають участь у виборчому процесі по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу і законодавчо закріплено, що від політичної сили може бути подано лише один список із

кандидатами у депутати. Кількість осіб, що претендують на депутатські мандати від певної політичної сили не може бути більшою аніж половина від загального конституційного складу Верховної Ради України.

Сформувати список кандидатів у депутати та подати його на розгляд можна за 170 днів до початку виборів і ще є термін у 50 днів, для того щоб встигнути їх подати до початку виборчого процесу, це що стосується висування кандидатів від політичних партій та виборчих блоків, у випадку із одномандатними виборчими округами, строки висування кандидатів дещо відрізняються, розпочинається за 90 і закінчується за 60 днів до виборів. Порядок розташування кандидатів у виборчих списках визначається кожною політичною партією чи виборчим блоком окремо і він не може змінюватися після того, як ЦВК зареєструвало його у себе.

Зокрема, у процесі висування кандидатів у народні депутати необхідно по-перше – внести грошову заставу на рахунок ЦВК у розмірі однієї тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, це у випадку політичної партії чи виборчого блоку, грошова заставка для осіб, які балотуються в одномандатних округах не передбачається. По-друге – політична партія або виборчий блок має зібрати на свою підтримку певну встановлену кількість виборців, передбачається, що необхідно зібрати не менше 200 тис. виборців, у тому числі не менше 10 тис. підписів виборців у кожній із будь-яких чотирнадцяти адміністративно-територіальних одиниць України.

Щодо одномандатних округів, то збір підписів є необхідним лише тоді, коли кандидат висуває свою кандидатуру самостійно, тобто має місце таке поняття як самовисунення, у такому випадку законом передбачено, що ця особа має зібрати не менше як дев'яцот підписів виборців відповідного округу.

Для того, щоб здійснювати контроль за виборчим процесом утворюються спеціальні органи, на які згідно із законодавством України покладаються відповідні повноваження. Систему виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення виборів депутатів, становлять:

- 1) Центральна виборча комісія;
- 2) окружні виборчі комісії;
- 3) дільничні виборчі комісії;

Система виборчих комісій, їх функціонування а також їх діяльність в основному має прив'язку до виду виборчого процесу, а також до адміністративно-територіального устрою держави. На законодавчому рівні існують спеціалізовані закони, що регулюють питання пов'язані із самою системою виборчих комісій, сформовано певну понятійну базу, термінологію, порядок формування та обсяг повноважень, якими наділяються виборчі комісії в залежності від певного типу виборів.

Система виборчих комісій зокрема має розподіл за територіальною ознакою, зокрема ЦВК здійснює свою діяльність на території всієї України, а також і в закордонних виборчих округах, окружні виборчі комісії функціонують у межах одномандатного округу, а дільничні виборчі комісії у межах певної виборчої дільниці.

Місцеві та сільські ради також потребують народних обранців, що будуть представляти інтереси населення певної територіальної одиниці, будь це місцева рада або сільська, і для проведення даного типу виборів утворюються відповідні виборчі комісії. У Законі України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" зазначено, що для проведення виборів депутатів і голів рад утворюються територіальні виборчі комісії (сільські, селищні, районні, міські, районні у містах), обласні виборчі комісії – утворюються для виборів депутатів та голів рад, а окружні виборчі комісії – для проведення виборів депутатів обласних, Київської і Севастопольської міських рад.

Регулювання питань, пов'язаних із виборами народних депутатів до Верховної Ради України, виборами Президента України покладаються на ЦВК. Її правовий статус, а також склад та основні положення її діяльності регулюються Законом України "Про Центральну виборчу комісію". До складу ЦВК входять 15 членів комісії, які з числа свого складу обирають собі

голову, заступника голови та секретаря комісії, які мають обов'язково мати юридичну освіту. ЦВК здійснює свою діяльність самостійно, вона не залежить від інших державних органів та функціонує незалежно від них.

Окремо варто зазначити про таку стадію виборчого процесу, як передвиборча агітація, адже саме завдяки агітації у виборців формується певний рівень політичної думки про ту чи іншу політичну партію чи окрему особу кандидата, яка висувається на виборах. В Україні передвиборча агітація розпочинається з моменту реєстрації кандидата на участь у певному виді виборів, у країнах світу певний рівень єдності, щодо періоду початку передвиборчої агітації відсутній, проте усі дотримуються під час цього етапу виборчого процесу єдиного демократичного правила, а саме – у день виборів проведення агітації кандидатів забороняється.

На законодавчому рівні закріплено певні принципи проведення передвиборчої агітації, задля того щоб уникнути порушень під час її проведення. Такими принципами є свобода агітації, надання усім кандидатам юридично рівних можливостей, здійснення контролю за використанням матеріальних засобів та фінансів, які витрачаються на передвиборчу агітацію, а також визначається, що держава, у особі її державних органів та посадових осіб має до усіх кандидатів ставитися однаково та неупереджено.

Принципи забезпечують стабільність самого процесу передвиборчої агітації, принцип свободи агітації наприклад забезпечує, що не лише політичні партії чи кандидати у народні депутати, а й усі громадяни України, окрім обмежень, які встановлюються на законодавчому рівні, можуть вільно агітувати щодо голосування за того чи іншого кандидата, чи агітувати не голосувати за когось, якщо програма кандидата на певну посаду не відповідає очікуванням і реальним потребам виборців, які склалися на теперішній період часу, принцип надання юридично рівних можливостей усім кандидатам означає, що всі кандидати, які висувають свою кандидатуру на виборах мають рівні можливості щодо проведення своєї агітаційної діяльності, і ці положення юридично закріплені на законодавчому рівні та

регламентуються положеннями відповідних законодавчих актів. Загалом можна зазначити, що вона може проводитись у будь-яких формах та за допомогою будь-яких засобів, що не суперечать Конституції та чинному законодавству України.

Суть передвиборчої агітації заключається у тому, щоб кандидати на рівних правах мали можливість донести до своїх виборців свою політичну програму, за якою певна політична сила буде провадити свою діяльність, а виборці можуть провести аналіз кандидатів, які зможуть найбільш дієво представляти інтереси виборців на певній ланці органів державного управління, особливо якщо це стосується виборів до парламенту. Кандидати розповсюджують політичну інформацію та політичну рекламу за допомогою використання засобів масової інформації, таких як телебачення, радіо, однак законодавчо на сьогоднішній день ці питання не мають чіткого регулювання.

Питання фінансування передвиборчої агітації також закріплено на законодавчому рівні, воно здійснюється за змішаним принципом, частина коштів надходить із Державного бюджету України, частина коштів – це власні кошти виборчих фондів політичних сил. Також варто додати, що під час проведення виборів народних депутатів, щодо фінансових витрат на проведення передвиборчої агітації верхньої межі не існує, відповідно кандидат може витратити на свою передвиборчу агітацію таку кількість власних коштів, чи коштів з власного виборчого фонду яку він вважає за необхідне.

Щодо складання списків виборців варто зазначити наступне, що основною метою цієї стадії виборчого процесу є встановлення кола осіб, що мають активне виборче право, тобто мають право голосувати на виборах за того чи іншого кандидата. Списки виборців в Україні складаються за публічним принципом і до нього мають право входити особи, які на день проведення виборів досягли 18-річного віку і які постійно проживають за своїм місцем прописки, адже голосувати вони будуть на дільниці, на

території діяльності якої вона прописана та проживає. Кожна особа має право бути включеною до списку виборців лише за одною виборчою дільницею.

Варто наголосити, що весною цього року, на чергових виборах Президента України із списками виборців були великі проблеми, зокрема на території міста Києва, часто виборців взагалі не було в списках, хоча усі вимоги, щодо їх включення у ці списки були дотримані, і люди були вимушені звертатися до суду, задля того щоб відстояти свої права і мати змогу проголосувати на виборах, адже у нашій країні на жаль існує така негласна практика, що якщо особа не голосує на виборах, то її голос відходить тому чи іншому кандидату і громадянин може навіть не підозрювати такого перебігу подій.

Місця, у яких безпосередньо відбувається голосування у випадку проведення виборів народних депутатів називаються виборчими округами, вони можуть бути одномандатними та багатомандатними, в залежності від кількості депутатів, що обираються в певному окрузі. Під час виборчого процесу на одномандатних виборчих округах, діє мажоритарна виборча система, у такому випадку від цього округу обирається лише один кандидат у депутати, бо округ є одномандатним. У випадку проведення виборів двох або більше кандидатів, утворюються багатомандатні виборчі округи, і їх діяльність базується на основі пропорційної виборчої системи.

Основною стадією, на мою думку є саме стадія голосування, і з цим важко не погодитись, адже без голосування, самого акту волевиявлення виборцями свого вибору не існувало б виборів взагалі, вона є кульмінацією виборчого процесу, апогеєм виборів, за допомогою якого народ реалізує свою волю та обирає своїх представників, які будуть представляти та захищати інтереси суспільства на території України, а також на міжнародній арені. Цей етап виборчого процесу є одним із найвідповідальніших, адже від якості його перебігу буде залежати суспільно-політичне та економічне життя населення, тому виборці мають максимально свідомо підходити до етапу голосування, проаналізувавши передвиборчі програми кандидатів, їхній

рівень політичної культури та свідомості, їхню можливість найбільш ефективно і дієво представляти інтереси виборців та працювати на благо суспільства, адже саме робота на благо суспільства має бути основною метою народних обранців. Тому на законодавчому рівні, необхідно забезпечувати стабільність стадії голосування, мінімізувати порушення та шахрайство, які виникають під час голосування.

На цій стадії виборчого процесу, виборці шляхом здійснення свого волевиявлення обирають з числа кандидатів ту чи іншу особу на певну посаду, чи це народний депутат чи Президент України, за допомогою аналізу виборчих програм кандидатів, їх передвиборчої агітації, аналізуючи усіх кандидатів у сукупності та надаючи перевагу окремій особі на основі вищезазначеного проведеного аналізу та використовуючи свій рівень політичної культури та політичної свідомості.

Традиційно, голосування проходить за допомогою використання виборчих бюлетеней, у день виборів виборці приходять на виборчу дільницю, за якою вони закріплені і у виборчому бюлетені, шляхом таємного голосування здійснюють свій акт волевиявлення, кожна особа може віддати свій голос за одного кандидата лише один раз, може бути голосування у два тури, у таких випадках особа знову може віддати свій голос лише за одного кандидата на певну посаду.

У деяких найбільш розвинутих на найбільш демократичних країнах світу на виборчих дільницях громадяни можуть проголосувати в електронному форматі і на мою думку, за електронним голосуванням майбутнє. По-перше, це спрощує процедуру підрахунку голосів, прискорює їх обробку, по-друге – унеможлиблює найбільш поширені методи шахрайства на виборах і найголовніше, за допомогою реалізації голосування в електронному форматі можна значно зменшити витрати, пов'язані із проведенням виборів та виборчого процесу, зменшити рівень бюрократії та витрат на створення виборчих бюлетеней.

Попри те, що наразі система електронного голосування є достатньо недосконалою, має свої вразливі місця та недоліки, поступово усі демократичні та технологічно розвинені країни світу будуть переходити саме на систему електронного голосування, бо з часом систему можна зробити досконалою, що виключить можливість шахрайства на виборах, зменшить порушення під час виборчого процесу майже до нуля та мінімізує витрати на проведення голосування, і цей величезну кількість грошових коштів можна буде витратити на інші сфери суспільного життя країни.

Заключна стадія виборчого процесу, яка є результатом усіх попередніх етапів є підрахування голосів виборців та встановлення підсумків голосування виборців за визначених кандидатів. Підрахунком голосів займаються виключно члени дільничної виборчої дільниці на її засіданні і під час здійснення цієї процедури, жодна особа не має права малювати якісь позначки на бюлетенях, чи якісь записи, бюлетені мають залишатися у такому вигляді, у якому вони були вилучені. Ця процедура розпочинається відразу після завершення голосування без перерв, до того часу, коли усі голосу будуть підраховані та будуть оформлені відповідні протоколи про результати цієї стадії виборчого процесу.

Під час проведення підрахунку голосів у послідовності виконуються наступні дії – звіряються списки виборців та встановлюється їх кількість та явка на ту чи іншу виборчу дільницю, пакуються та опечатуються контрольні талони, та бюлетені які не були використані під час виборчого процесу, для того щоб пусті бюлетені не були використані у неправомірний спосіб, потім відкриваються виборчі скриньки, бюлетені сортуються та підраховуються, спочатку підраховується загальна кількість бюлетеней, а вже потім вони підраховуються окремо за кожного кандидата або за окремих список кандидатів від політичної партії.

ЦВК або територіальні виборчі комісії оголошують кінцевий результат виборчого процесу, і ці дані оголошуються в офіційних ЗМІ. Згодом відбувається розподіл місць між політичними силами, політичні партії які

подолали необхідний мінімум, так званий прохідний бар'єр отримують певну кількість місць за виборчою квотою, яка обчислюється за методом Томаса Хейра (кількість голосів ділиться на 225). Потім кількість голосів виборців, які кандидати від певного списку отримали у наслідок голосування ділиться на обчислену раніше виборчу квоту, й ціле число, яке виходить після цієї процедури і є кількістю мандатів які отримує партія до якої входять ці кандидати по списку. Щодо виборів Президента України, то кандидат, якого підтримали більше половини виборців і вважається переможцем на виборах і внаслідок обіймає посаду майбутнього президента.

Варто додати, що вищезазначені етапи виборчого процесу не є назавжди усталеними, адже політична система країни перебуває у постійному русі, вона еволюціонує та розвивається, виникають і формуються нові фактори та чинники, які впливають на її розвиток та перебіг виборчого процесу на різних ланках органів державного управління. Завжди є елементи, які слід вдосконалювати, та потрібно розуміти, що найкращим варіантом для формування стабільної виборчої системи, яка буде забезпечувати та всебічно регламентувати виборчий процес є формування такої системи, яка найбільше підходить саме нашій країні, беззаперечно необхідно переймати досвід інших країн, проте необхідно й самостійно думати та вирішувати, як краще побудувати політично стабільну виборчу систему, яка буде підходити нашому ритму суспільно-політичного життя у країні.

Підсумовуючи вищезазначену інформацію, можна зробити висновок, що інститут виборів та виборча система пройшли чималий шлях розвитку до тієї політичної системи, яку ми знаємо сьогодні. Чинній виборчій системі притаманні як позитивні, так і негативні сторони які формувалися під впливом минулих подій і на сьогоднішній день, на мою думку, виборча система країни досі перебуває у стадії розвитку і формування, ще є елементи які потрібно вдосконалити або змінити на краще, необхідно поступово впроваджувати систему електронного голосування, переймати досвід зарубіжних партнерів і у свою чергу не забувати про те, що потрібно

самостійно будувати виборчу систему, яка б відповідала сучасним реаліям життя українського суспільства.

Виборча система України постійно вдосконалюється, законодавство, що регулює вибори також постійно вдосконалюється і за досить невеликий проміжок часу виборча система зазнала значних змін і цей процес перетворення на даний час ще не завершився. Виборча система досі має низку проблем, що впливають на виборчий процес та спотворюють результати виборів, хоча на законодавчому рівні, можна сказати, що діюча виборча система відповідає міжнародним виборчим стандартам і є достатньо демократичною.

Як політичний інститут вибори є достатньо врегульованими, як традиціями перебігу виборчого процесу, так і принципами виборчого права, що забезпечують діяльність виборчої системи в цілому. Стадії виборчого процесу, що регламентують перебіг виборів також мають значне законодавче підґрунтя, проте завжди є що вдосконалювати та покращувати. Необхідно також не забувати, що Україна є досить молодою державою, історично вона постійно була під впливом тієї чи іншої країни, яка нав'язувала політичній еліті та суспільству свою модель політичної системи держави, це також стосується й виборчої системи та виборів взагалі. Наразі Україна перебуває на перехідній стадії, деякі питання виборів є достатньо врегульованими, деякі регулюються досить опосередковано, незабаром має бути прийнятий Виборчий Кодекс, документ, який кодифікує норми виборчого права, і на мою думку заповнить певні прогалини, які існують у сучасній політичній системі, доповнить вже існуючі законодавчі акти та стабілізує певною мірою виборчий процес у країні.

РОЗДІЛ 2. ВИДИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ У ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

2.1. Досвід застосування мажоритарної виборчої системи в практиці державотворення

Історично склалося так, що мажоритарна система була єдиною виборчою системою досить тривалий період часу, в усіх країнах світу. При такій системі кожен виборець має стільки голосів, скільки місць має бути заповнено, і кандидати з більшою кількістю зібраних голосів отримують місця, незалежно від того, який відсоток голосів вони фактично набрали [26, с. 15].

У юридичній літературі, зазвичай виділяють два різновиди мажоритарних виборчих систем – це мажоритарна система повторного голосування та мажоритарна система альтернативного (пільгового) голосування. У випадках коли ні один із кандидатів не набрав необхідні більше 50% від загальної кількості поданих голосів у окрузі, призначається другий тур голосування, у якому приймають участь два кандидати, що набрали у першому турі найбільшу кількість голосів. Для перемоги у другому турі кандидату вистачає набрати відносну більшість від голосів виборців, у деяких випадках необхідно набрати абсолютну більшість.

Мажоритарна виборча система, як і усі інші виборчі системи має ряд переваг та недоліків, свої сильні та слабкі сторони. До сильних сторін мажоритарної виборчої системи можна віднести легкість у формуванні уряду та його політичну стабільність, адже якщо взяти за приклад парламентські вибори, то у випадку застосування мажоритарної системи розподіл депутатських мандатів ведеться серед великих партій, що отримали перемогу на виборах, а дрібні партії навіть до нього не потрапляють, бо вони не можуть забезпечити своїм кандидатам більшість у виборчих округах. Також використання мажоритарної виборчої системи спонукає політичні сили об'єднувати свої зусилля, тобто формувати коаліцію, не на самій стадії голосування, а ще до початку виборчого процесу. Основною метою

мажоритарної виборчої системи є саме утворення парламентської більшості, для того щоб реформи у країні протікали в необхідному суспільству ритмі, і уряд країні працював стабільно, проте досвід використання мажоритарної системи довів протилежне, адже у після виборів до Верховної Ради, які відбулися у 1994 р. парламентська більшість навіть не була сформована, а парламент мав трохи більше ніж 2/3 від свого необхідного конституційного складу у 450 народних депутатів.

Також до переваг мажоритарної виборчої системи відносять утворення стійкого зв'язку між виборцями та кандидатами у депутати. Це пов'язано з тим, що депутатів виборці обирають від певного округу, за яким вони закріплені та приписані, а отже і депутат має можливість за допомогою своєї діяльності покращувати життя відповідного територіального округу, за яким його було обрано, бо кожний із депутатів розраховує на переобрання, що означає, що він у своїй діяльності буде спрямовуватися на вирішення проблем свого електорату. У цьому випадку виборці краще знають своїх кандидатів ніж якщо б вони обирали депутатів за загальним партійним списком при пропорційній системі. Але тут є й приховані мінуси, бо депутат у своїй діяльності може надто сильно перейматися інтересами лише свого округу, для того щоб у майбутньому бути переобраним, при цьому певною мірою нехтувати державними інтересами. Також до переваг мажоритарної виборчої системи можна віднести її демократизм, адже особу що перемагає на виборах від певного округу обирає більшість виборців, громадян яким небайдуже майбутнє їхньої країни та особа представника, що буде реалізовувати їх інтереси.

Щодо негативних сторін мажоритарної виборчої системи варто зазначити, що основними її мінусами є те, що часто вона не відображає реальної картини суспільно-політичної спрямованості суспільства, реальну картинку розстановки політичних сил у країні. Така ситуація утворюється тому, що кількість одержаних мандатів залежить не стільки від кількості зібраних голосів, скільки від того, як голоси розподілено по округах, тобто на

практиці виникають ситуації, коли партія яка завоювала значну кількість голосів, навіть більше ніж конкурент, залишається без представника у парламенті. Такі ситуації можливі, коли певний кандидат перемагає у декількох виборчих округах, а інший лише в одному, навіть якщо у сукупності кількість голосів за кандидата який переміг лише в одному окрузі буде більшою, а кількість голосів за кандидата, що переміг у декількох округах меншою, більшу кількість депутатських мандатів отримає партія, що перемогла на більшій кількості виборчих округів.

Також, щодо мінусів виборчої системи варто зазначити, що ризик підкупу виборців є досить високим, бо певна частина населення з легкістю готова продати свій голос на виборах, а у деяких ситуаціях може мати місце навіть і підкуп цілого виборчого округу. Щодо меншин, то для них при мажоритарній системі досить важко заручитися підтримкою та отримати свого представника у парламенті, зазвичай вони не можуть досягнути більшості у виборчих округах, необхідної для того щоб отримати місце у парламенті. Таким чином, до парламенту зазвичай потрапляють лише великі політичні партії, а середні та малі не отримують достатньої підтримки і це значною мірою гальмує і перешкоджає їх розвитку.

Зокрема під час проведення другого туру голосування, до якого потрапляли два кандидати, що отримали найбільшу кількість голосів на виборах, було присутнє таке явище, як зменшення активності виборців, а у такому випадку не завжди обраний від певного округу депутат представляв інтереси більшості населення певного округу.

Чинна на сьогодні виборча система пройшла у своєму формуванні декілька етапів, так як на сьогодні вона є змішаною, тобто вона включає у себе елементи мажоритарної і пропорційної виборчої системи, необхідно надати характеристику кожній із них окремо. У цьому підрозділі буде надана характеристика саме мажоритарній виборчій системі та її ролі у формуванні чинної політичної системи та у практиці українського державотворення.

За часів незалежності України, політична модель суспільства и політична система базувались на основі мажоритарна система абсолютної більшості, змішана мажоритарно-пропорційна та пропорційна із жорсткими списками системи і на сьогоднішній день, питання, щодо того яка система підходить Україні та суспільно-політичним процесам, що відбуваються залишається відкритим, але у цьому підрозділі ми зупинимося детально саме на мажоритарній виборчій системі.

У практиці українського державотворення пошук виборчої системи, яка б була найбільш дієвою та стабільною, та відповідала б реаліям життя суспільства розпочався заздалегідь і розпочався він із запровадження виборів за допомогою мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості. Проблематика виборчої системи обговорювалася ще за часів розгляду проекту Конституції України, у жовтні 1993р. У тому ж місяці розглядалися основоположні засади законодавства, яке б мало регулювати та регламентувати перебіг виборчого процесу, концептуальні засади його діяльності.

На той час питання, пов'язані із застосуванням пропорційної або мажоритарної виборчої системи поставали досить гостро, на сесійних засіданнях парламенту постійно обговорювалася проблематика тієї чи іншої виборчої системи, їх переваги та недоліки. Деякі політичні діячі навіть вносили пропозиції, щодо формування парламенту на засадах змішаної виборчої системи, пропонувалось обирати половину народних депутатів за мажоритарною системою відносної більшості, а іншу половину у багатомандатних виборчих округах за пропорційною системою, пропонувалось використання лише пропорційної виборчої системи.

Видно, що на перших порах державотворення України питання виборів, виборчої системи та виборчого процесу поставали досить гостро, проблематика постійно обговорювалася як на наукових конференціях, так і у сесійній залі парламенту, і все ж таки було обрано мажоритарну систему абсолютної більшості. Остаточо перехід до мажоритарної системі

абсолютної більшості було законодавчо закріплено прийняттям Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р. Вибори за мажоритарною системою в Україні проводились лише один раз у 1994 р., у пору, коли українська держава лише з'являлася на політичній мапі Європи, отримавши незалежність і розпочинала процес державотворення, зокрема і за допомогою формування виборчої системи.

У ті часи дискусії щодо застосування у країні тієї чи іншої системи велися постійно, досить гостро поставало питання щодо переходу на пропорційну систему із відкритими списками, при застосуванні якої виборці віддавали свої голоси не самовисуванцям а саме політичним партіям. Більшість українських політичних партій дуже хотіли, щоб вибори відбувалися саме за пропорційною системою, адже це значно б полегшувало їх життя. Також велися розмови, ще у 1993 році про застосування змішаної виборчої системи, проте парламент не проголосував за неї, проти виступило 199 депутатів, таких результат можна пояснити тим, що партії тогочасної України лише починали розвиватися і для самовисуванців та позапартійних депутатів саме використання пропорційної системи було зовсім не вигідним.

Основною причиною того, що парламент все ж таки прийняв за основу формування політичної моделі саме мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості було те, що сильних позицій, які були б досить гарно закріплені у парламенті у політичних партій не було, партії не мали чітко вираженої політичної програми своєї діяльності, яка була б зрозуміла виборцям та відповідала б реаліям суспільно-політичного життя населення, соціального та фінансового забезпечення та підґрунтя партії також не мали. Політичні сили, що представляли волю народу у парламенті були досить слабкими, а політична структура Верховної Ради була досить нестабільною та невираженою. Кандидати у депутати не мали чітко сформульованої позиції щодо внутрішньоекономічного та зовнішньоекономічного курсу країни, їх більше цікавило вирішення своїх економічних питань та потреб,

потім вирішення потреб свого округу, а на вирішення національних економічних питань вони вже часу не мали.

На мою думку, прийняття мажоритарної системи абсолютної більшості означало певну некомпетентність тогочасних народних обранців, адже ця виборча система є досить нерезультативною, зі своєю купою недоліків, хоча й варто наголосити, що вона була кращою, аніж пропорційна система, яку дуже хотіла запровадити частина народних обранців. Для того щоб вибори вважалися такими, які відбулися – необхідно було, щоб у них прийняли участь 50% від внесених до списку виборців певного округу осіб, якщо ця умова не виконувалася, вибори визнавалися такими, що не відбулися, а це можна вважати порушенням конституційних прав громадян, адже кожен громадянин має право обирати та бути обраним згідно із Конституцією України.

Кандидатом, що переміг на виборах у одномандатному виборчому окрузі вважався той, котрий набрав абсолютну більшість голосів виборців, що приймали участь у голосуванні, у відсотках це мало бути не менше 25% від кількості громадян, що були внесені до виборчих списків та закріплених за певним округом, ця умова, щодо отримання абсолютної більшості голосів поширювалась і на другий тур, а в ситуації коли кандидати набирали однакову кількість голосів проводилося повторне голосування.

На законодавчому рівні було передбачено утворення виборчих округів, їх мало бути 450 і у Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р. було визначено, що округи мали утворюватися і до них мали бути приписана приблизно однакова кількість виборців, з певним процентом відхилення кількості виборців від середнього їх значення по Україні у розмірі 12%. Також було встановлено, виборчий процес відбувався за допомогою негативного голосування, тобто виборці під час здійснення свого волевиявлення могли вибрати та залишити у бюлетені прізвище лише одного кандидата у народні депутати, або викреслити із списку тих кандидатів, проти яких він голосує на виборах.

Вибори за новим законом та із застосуванням мажоритарної системи абсолютної більшості проходили досить складно, під час першого голосування із необхідних парламенту 450 народних обранців було обрано лише 49 осіб, які стали народними депутатами України, а після проведення процедури повторного голосування було обрано ще 289 депутатів. Потім було проведено процедуру довиборів народних депутатів, проте навіть попри це їх кількість становила 405 осіб, тобто на виборах не було обрано передбачених законодавством 450 народних депутатів України, на деяких округах вибори вважалися такими, що взагалі не відбулися і Верховною Радою було прийнято рішення не проводити вибори на таких округах протягом року. Таким чином, Верховна Рада України працювала у неповному складі, маючи трохи більше ніж 2/3 від необхідного конституційного складу, і до останнього дня роботи ради того скликання жодного дня не працювала у повному складі.

У період з 1994 по 1997 р. основні та повторні вибори проводились 20 разів, це з урахуванням повторних голосувань. Така велика кількість повторних голосувань сприяла наростанню апатії серед виборців, і у результаті цього явка на виборчі дільниці була все меншою й меншою, адже повторні етапи проводились за участь набагато менш популярних кандидатів. У випадках, коли була процедура голосування у другому турі, виборці вже не так активно ходили на вибори, бо їх кандидат від певного округу міг взагалі не пройти до наступного туру. Загалом повторні голосування призводили лише до збільшення видатків та коштів, за рахунок яких фінансувалася діяльність виборчої системи, що підкреслює недоцільність використання у нашій країні мажоритарної системи абсолютної більшості.

Щодо характеристики партійної приналежності депутатів, які були обрані до Верховної Ради України у 1994 р. варто зазначити, що вони поділялися на позапартійних та партійних, у кількості 228 та 177 осіб відповідно. У різних регіонах України перемогу на виборах одержували прямо протилежні політичні сили, таким чином на західній Україні

найбільшу підтримку отримали політики правого спрямування, у східних регіонах України перемогу здобули здебільшого комуністи. Структура Верховної Ради була неоднорідною і ділилася не за політичними поглядами депутатів на ситуацію в країні в цілому, а за особистими інтересами окремих груп, це можуть бути виробничі інтереси, інтереси щодо розподілу сфер впливу на певний регіон і т.д.

Офіційно навіть не було сформовано парламентської більшості, що значною мірою впливало на швидкість проведення необхідних на той час реформ в Україні, адже між депутатами не було єдності, важливі та нагальні питання щодо усіх сфер життя вирішувалися досить довго, законодавча база, яка на той час також потребувала вдосконалення а у більшості питань і простого закріплення та регламентування норм, необхідних не тільки для діяльності на рівні держави, а й для життя суспільства істотно заторможувалася. Це є досить дивним явищем, адже мажоритарна система у своїй основі спрямована саме на те, щоб сформувати у парламенті більшість – коаліцію, яка буде сприяти парламентській та урядовій стабільності, стабілізувати суспільно-політичну ситуацію у країні та бути рушійною силою у проведенні реформ.

Застосування мажоритарної системи абсолютної більшості призвело до того, що станом на 7 липня 1997 року до Верховної Ради тринадцятого скликання так і не було дообрано 35 народних депутатів, приблизно 100 депутатів були “сумісниками”, що заборонялося законом, і фактично недієздатними. В округах, у яких кандидати не набрали необхідної більшості голосів, виборці просто не хотіли ходити на дільниці.

Проаналізувавши вищенаведене, можна зробити висновок, що мажоритарна система абсолютної більшості, яка застосовувалась у той час в українській практиці державотворення була досить поганим варіантом за умов тогочасних політичних обставин, вона зовсім не підходила тогочасному перебігу речей в Україні. Її вибір та запровадження були пов’язані з тим, що політичні сили того часу хотіли дотриматися вимог загальної демократизації,

забуваючи про усе інше. Проте Україна тоді перебувала у стадії становлення, політичне життя країни було досить нестабільним, а також партії не мали чітко визначених політичних програм, та їх соціальне спрямування було незрозуміле, що дуже ускладнювало процес голосування для звичайних виборців. Застосування мажоритарної системи абсолютної більшості також не сприяло розвитку загальнонаціональних партій, малі та середні партії не отримували достатньої підтримки, для того щоб отримати місця у парламенті, а великі партії більше розподілялися за спільними інтересами, щодо певних питань, ніж спрямовувалися на загальнонаціональні ідеї. Загалом мажоритарна система абсолютної більшості довела свою нерезультативність, адже на виборчий процес було витрачено величезні кошти, зокрема і з державного бюджету. Державних коштів на забезпечення нормального перебігу виборів було витрачено у сумі 1 трильйон 154 мільярди 600 мільйонів карбованців.

Попри величезні фінансові витрати на виборчі кампанії, Верховна Рада України не було сформована у повному у складі і до кінця своєї каденції виконувала свої функції у неповному складі, а це є певним нонсенсом. На мою думку, було б набагато краще, якщо б на той час використовувалася пропорційна система чи змішана виборча система, адже дивлячись на досвід постсоціалістичних країн, саме ці системи сприяють стабілізації і розвитку політичних процесів у державі, зміцнюючи політичну систему. Хоча певним чином використання мажоритарної системи абсолютної більшості та застосування закону про вибори 1993 р. сприяло проведенню демократичних парламентських виборів в умовах зародження багатопартійності, забезпечивши тим самим мирний і цивілізований розвиток України на початку 90-х років, за часів зародження її державності та незалежності. Варто зазначити, що при виборі оптимальної системи, яку можна було б застосовувати в Україні, необхідно звертати увагу на той факт, що на сьогодні жодна з виборчих систем не є завершеною та досконалою, адже кожна із виборчих систем має свої сильні та слабкі сторони, і на них варто

звертати особливу увагу коли йдеться мова про їх взаємодію з особливостями державного устрою країни, тобто потрібно обирати саме ту систему, яка підходить нашій країні, навіть якщо вона не дуже добре працює у інших.

У часи проведення виборів за мажоритарною системою постійно велася дискусія щодо доцільності її використання та переходу до іншої виборчої системи. Деякі політичні діячі стверджували, що Україні потрібна пропорційна система, проте її лобісти розуміли, що у парламенті ця система виборів не отримає достатньої підтримки. Прихильники пропорційної системи заявляли, що вона діяла у всіх демократичних країнах і засуджували використання мажоритарної системи, яка діяла на той час. Основна ж проблема, на мою думку була не так у виборчій системі, як у кандидатах, які балотувалися у депутати від певного округу, та у їх політичних програмах. У ті роки у політику масово йшли бізнесмени, а економіка потребувала рішучих змін, необхідно було провести реформи, щоб перейти від планової до ринкової економіки, але депутати у своїй більшості витрачали час на політичні дебати та на вирішення питань на своїх округах, ніж думали про те як вирішити глобальні економічні питання в Україні, зокрема і шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. Під час балотування на парламентські вибори у своїй політичних програмах кандидати приділяли дуже мало уваги саме розвитку національної економіки, і на питання, що стосувалися зовнішньої та внутрішньої економіки України не могли дати чіткої відповіді, які засоби будуть використовуватися для того, щоб вирішити нагальні питання та проблеми.

Поступово лобісти пропорційної системи, зрозумівши, що її запровадження на території України не є можливим, адже політики того часу досить скептично відносилися до неї, почали вносити ідеї щодо переходу з мажоритарної системи абсолютної більшості до змішаної виборчої системи, зазначаючи, що ця система достатньо добре себе проявила у таких країнах світу як Росія та Німеччина і що ця система є певним консенсусом між мажоритарною та пропорційною системами, поєднуючи у собі кращі риси

кожної із них. Ця ідея була сприйнята парламентом достатньо позитивно і зовсім згодом до нього було внесено декілька законопроектів, щодо переходу із мажоритарної системи до змішаної. За основу нового закону про вибори був прийнятий законопроект від Олександра Лавриновича, який підтримали 226 народних депутатів України і який згодом був підписаний тогочасним президентом Леонідом Кучмою 22 жовтня 1997 року. Таким чином, наступні вибори до парламенту відбувалися вже за змішаною системою, і про цей процес а також про досвід використання змішаної системи у практиці державотворення буде йти мова у наступному підрозділі.

2.2. Особливості застосування змішаної виборчої системи в практиці державотворення

Змішаними виборчими системами є такі, за допомогою яких в одну й ту саму палату обирають шляхом поєднання пропорційного критерію і критерію відносної більшості (Дж. Сарторі). Зазвичай змішані виборчі системи притаманні країнам, у яких існує необхідність у певному компромісі між правлячими партіями та опозицією, тобто необхідно забезпечити як представництво у парламенті політичних сил різного рівня, від малих партій до великих, а також самовисуванців, так і стабільність під час утворення уряду держави. В Україні змішана виборча система діяла у період з 1998 по 2006 р. з рівним співвідношенням мажоритарної та пропорційної частин [6]. Після цього був здійснений перехід до пропорційної системи, чергові вибори до парламенту у 2006 році та позачергові у 2007 відбувалися за пропорційною системою із жорсткими списками, а вже у 2011 році і по сьогоднішній день, Україна знову повернулася до використання змішаної виборчої системи.

Застосування вестмінстерської моделі мажоритарної складової виборчої системи надало можливість провести результативні вибори в один тур. З метою забезпечення зрозумілості пересічному виборцю розподіл мандатів за пропорційною складовою здійснювався за методом найбільших

залишків, без застосування менш зрозумілих і математично складніших методів дільників [28, с.47].

Перехід до змішаної системи був зумовлений рядом чинників, а саме – потрібно було знайти нові засоби для того, щоб залучити політичні партії до виконання владних повноважень, активізувати їх діяльність на політичній арені, адже велика кількість тогочасних політичних утворень не приймали активну участь у формуванні та розвитку тогочасної політичної системи суспільного життя населення. Та й саме населення необхідно було переорієнтувати, адже виборці звикли голосувати за кандидатів від певного округу, щоб вони при здійсненні свого волевиявлення оцінювали не діяльність окремого кандидата, а всю політичну програму певної партії. Поряд із цим, політики, що мали до цього депутатські мандати і були при владі хотіли, щоб за ними залишилися їх місця, тому для вирішення вищезазначених питань та для досягнення певного компромісу і було здійснено перехід до змішаної виборчої системи, за якою половина складу парламенту, у кількості 225 депутатів обиралась за пропорційною системою, шляхом використання списків політичних партій або виборчих блоків партій, а інша половина обиралась в одномандатних виборчих округах з використанням мажоритарної виборчої системи.

Певним нововведенням можна вважати той факт, що на виборах до Верховної Ради які проводилися у 2002 році кандидат мав змогу обирати, у якому окрузі він хоче балотуватися – в багатомандатному чи в одномандатному. З позиції Конституційного Суду України, це було порушенням конституційного принципу рівного виборчого права, адже кандидат не може балотуватися у двох виборчих округах. Якщо розглядати це питання з іншого боку, то деякі науковці притримуються думки, що без вищенаведеної можливості змішана виборча система та її застосування не мають сенсу. Це докорінно відрізняє досвід застосування змішаної системи в Україні від країн світу, адже у нас поки ще не прослідковуються сталі політичні традиції, зокрема виборчі традиції і у своїй більшості політичні

партії асоціюються з конкретними політичними лідерами, а вони за вищенаведених правових умов відмовляються від балотування у мажоритарних округах, бо без їх присутності у партійному списку, шанси партії отримати необхідну підтримку для того, щоб пройти у парламент значно зменшуються. В той же час, через вимушену відмову таких політичних лідерів від балотування у мажоритарних виборчих округах значна частина кваліфікованих політиків втрачають свій шанс потрапити до парламенту, або число парламентських фракцій суттєво зменшується. Ці проблеми значно гальмують розвиток політичної системи країни, впливаючи на структуру парламенту та на ефективність його роботи та взаємодії із своїми виборцями, які голосували за певних кандидатів на виборах.

Збори виборців і трудові колективи, як суб'єкти виборчого процесу перестали існувати і право на висування кандидатів тепер належало виключно політичним партіям і виборчим блокам політичних партій, які мали бути зареєстрованими в установленому законом порядку не менш як за рік до проведення виборів. Зокрема громадяни могли стати кандидатами на виборах, шляхом самовисування.

Усього з 450 народних депутатів Верховної Ради України IV скликання членами партій були 306 депутатів, тобто 68%. 144 народні обранці були безпартійними [31, с. 267–268, 270–271]. Тобто, порівняно зі Верховною Радою попереднього скликання, співвідношення партійних та позапартійних депутатів залишилося на тому ж рівні – 69% на 31 %. Певною мірою підвищилася політична та правова культура народних депутатів, їх політична свідомість адже до парламенту нового скликання потрапила значна кількість науковців, а також провідних юристів та економістів.

Політична структурованість новообраного парламенту виявився в тому, що було сформовано 10 депутатських фракцій та чотири групи: фракція «Єдина Україна» (175 депутатів), фракція «Наша Україна» (119), Комуністичної партії України (63), Соціал-демократичної партії України

(об'єднаної) (31), блоку Юлії Тимошенко (23), Соціалістичної партії України (22 депутати) [32, с. 12–14, 76–78].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що переважна більшість народних обранців у парламенті нового скликання, увійшла до складу політичних фракцій і нібито відбулася структуризація політичних партій та їх кандидатів у Верховній Раді України, але це якщо дивитися на ситуацію однобоко. Адже наприклад, якщо звернути увагу на провладну партію «Єдина Україна» та проаналізувати кількість мандатів, які вона отримала за результатами виборів (35 мандатів за пропорційною системою та ще 73 мандати за мажоритарною, тобто в сумі від цієї партії у парламенті було 108 народних депутатів) вона утворила найбільшу парламентську фракцію. Квітень – перша половина травня 2002 р. пройшли у приєднанні депутатів-мажоритарників до однієї з парламентських політичних сил, тобто, за окремими оцінками, у «брутальному заганнянні обраних самовисуванців до мега-фракції “Єдина Україна”» [33].

Тобто певні політичні партії, такі як “Єдина Україна”» отримали значну вигоду від застосування саме змішаної виборчої системи, від наявності у ній мажоритарної складової. Верховна Рада України хоч певним чином вже була структуризованою, мала сформовану політичну більшість, але її діяльність не можна було назвати стабільною та ефективною, бо більшість у парламенті було сформовано не через єдність політичних сил та єдину думку, щодо процесів що протікають у країні, а більше через політичні домовленості між певними політичними силами, хоча й вже просліджувалася тенденція, щодо отримання народними депутатами політичного досвіду, необхідного для стабільної роботи парламенту.

Одночасно із запровадженням змішаної виборчої системи, значною мірою підвищилася роль політичних партій у формуванні парламенту, проведенні реформ в країні і партії поступово почали поставати як реальні суб'єкти виборчого процесу. Був розширений обсяг прав, що надавалися політичним партіям та іншим політичним утворенням, як суб'єктам

виборчого процесу, зокрема було надано право мати представника у виборчих комісіях, висувати кандидатів у депутати в одномандатних виборчих округах, а також у загальнодержавному багатомандатному окрузі, дозволялося проведення передвиборчої агітації, усім кандидатам забезпечувався рівний доступ до ЗМІ за участю держави, та до інших державних та недержавних джерел інформації, також було надано право спостерігати за перебігом виборчого процесу та бути присутнім при визначенні результатів голосування.

Варто зазначити, що у цей період, під час запровадження виборчої змішаної системи політичні процеси у країні протікали вже значно ефективніше, політична структура парламенту була вже більш стабільною, державне та політичне управління в країні було вже більш централізованим, і взагалі політичне життя країни почало грати новими фарбами, хоча й політичні процеси у країні та структура Верховної Ради ще були далекими від ідеалу. Попри певні зрушення у політичному житті країни після запровадження змішаної виборчої системи, політичні суперечки між різними органами державної влади та різними політичними силами, щодо пошуку оптимального розподілу повноважень між ними, знаходження певного балансу у системі стримувань та противаг не припинялися, несформованою залишалася політична еліта.

Вищезазначені чинники призвели до того, що у 2002 році напередодні парламентських виборів виборче законодавство знову вимагало перегляду, адже діяльність парламенту третього скликання хоч і покращила певною мірою обстановку політичного життя в країні, але водночас вона і засвідчила, що змішана система на той час не сприяла політичній структуризації Верховної Ради. Наприкінці діяльності парламенту третього скликання, депутатський корпус включав до себе представників 22 політичних партій, тобто у Верховній Раді нового скликання ситуація не змінилася, розпорошеність політичних сил залишилася на тому ж рівні, консолідації політичних сил не відбулося.

Щодо виборів до Верховної Ради, які відбулися у 2002 році варто також зазначити, що на них від виборців отримали підтримку не лише великі партії влади, а також і опозиційні політичні партії, тобто народ України довів, що він має змогу та певний рівень політичної свідомості для того, щоб віддавати перевагу тій чи іншій політичній силі на власний розсуд, засновуючись на тих ідеях і програмах політичних партій яким він надає перевагу та віддавати свій голос за кандидатів, до яких є певний рівень довіри. Тобто виборець став більш раціональним та розсудливим [29].

Тобто все більше просліджувалася тенденція, що саме тип виборчої системи не особливо сильно впливає на діяльність політичних сил у країні, не так важливо, за яким принципом формується парламент, набагато важливіше те, які політичні сили приходять до влади у Верховну Раду. А серед кандидатів у народні депутати було досить поширено поверхнєве знання виборчого законодавства та законодавства взагалі, певний рівень безвідповідальності під час вибору кандидатів до складу виборчих комісій, а також брак політичної культури та недостатній рівень політичної свідомості, задля того щоб об'єднатися в одну рушійну силу та працювати на благо суспільства.

Щодо досвіду застосування саме пропорційної системи, як складової змішаної системи варто зазначити, що загалом українські партії по своїй суті не представляли інтересів своїх виборців, а представляли інтереси своїх фінансистів, вони не ідентифікували себе з інтересами та потребами груп виборців, яких вони представляли у парламенті, хоча за своєю суттю, модель пропорційного представництва передбачає, що представляти інтереси певної групи виборців можуть тільки вихідці з тієї ж самої групи, що мають однакові із нею інтереси та потреби.

Недоліки мажоритарної системи, як частини змішаної системи на теорії зменшуються і мінімізуються. Основним із таких недоліків є втрата голосів виборців, відданих за кандидатів, які не одержали перемогу на виборах. Зазвичай це досить велика кількість голосів, ці голоси можуть включати

значну частину від загальної кількості голосів виборців, а інколи можуть навіть перевищувати кількість голосів, які виборці віддали за переможця виборів. Громадська мережа «ОПОРА» постійно проводить моніторинг самого виборчого процесу, а також його результатів, так за підрахунками цієї мережі, під час виборів, що відбулися у 1998р. кількість втрачених голосів виборців становила близько 15 млн. (це приблизно 58% від загальної кількості відданих голосів на тих виборах), на виборах 2002 р. – приблизно 13 млн. (це приблизно 51% від загальної кількості відданих голосів на тих виборах)[27]. Також варто зазначити, що мажоритарну систему є більш дорогою і потребує більшого фінансування, адже може бути другий тур голосування, а також під час проведення передвиборчої агітації замість проведення виборчих кампаній невеликої кількості партій, проводиться декілька тисяч виборчих кампаній окремих кандидатів. Зокрема, при використанні мажоритарної системи також перемагають незалежні кандидати, а також особи, що представляють інтереси невеликих партій, і через це виникає явище, при якому ефективність діяльності державних органів значно зменшується, адже на практиці з'являються неструктуровані та відносно некеровані органи державної влади, у політичній еліті немає єдиного курсу та плану дій, щодо проведення реформ а також забезпечення стабільного представництва інтересів народу, кожен кандидат чи невелика політична сила піклується лише про власні інтереси чи про інтереси політичних сил чи осіб, які фінансують їх діяльність.

На теорії, змішану виборчу систему використовують для того, щоб зменшити та мінімізувати недоліки кожної із систем, знайти певний компроміс між мажоритарною та пропорційною виборчими системами, задля того щоб забезпечити більш стабільну та ефективну діяльність виборчої системи та виборчого процесу, та на практиці це не завжди працює так, як має працювати, зокрема і в Україні. Деякі науковці та політичні діячі зазначають, що змішана система в Україні взагалі не працює, а особливо це стосується її мажоритарної складової та виборів, які проходять на

мажоритарних округах. Немає рівності у змаганнях і немає гарантованості у тому, що не прийдуть нові, якісно кращі. Застосування мажоритарного компоненту відкочує розвиток політичної системи назад, адже на практиці на виборах, що проходять на Україні змішана система поєднує дві найгірші складові виборчих систем – це закриті партійні списки у пропорційній системі, та проведення мажоритарки в один тур. Таким чином, за допомогою мажоритарки, як на виборах у 1998 р. так і на виборах 2004 р. вибори на мажоритарних округах були переважно змаганням грошей або адмінресурсу, аніж чистими та прозорими виборами. Певні політичні сили за допомогою існування мажоритарної системи отримували значно більшу підтримку шляхом певних маніпуляцій із виборцями, часто особи, що набирали лише 16% голосів перемагала і проходила у Раду, а решта голосів не враховувалася. Маніпулятивний вплив під час виборчих кампаній характеризується такими найпоширенішими способами, як: використання технологій цілеспрямованого перетворення інформації; створення міфів, переконання людей в тому, що їм хочуть допомогти, або, що їм щось загрожує; експлуатація феномена етноцентризму; використання стереотипів як фільтрів, через які об'єкти маніпуляції бачать дійсність тощо[5].

Також мали місце підкуп та фальсифікація результатів виборів на мажоритарних округах. Зазвичай, кандидати що балотувалися у мажоритарному окрузі, за місяць два до виборів виділяють кошти на ремонт під'їздів чи роздають пакети із їжею літнім людям, або споруджують дитячі майданчики для того щоб завоювати голоси своїх виборців, та коли вони потрапляють до ради, інтереси осіб які за них проголосували їх перестають цікавити.

Вибори які відбулися у 2012 році також проводилися за змішаною виборчою системою, після переходу до пропорційної виборчої системи у 2006 році, але про це мова буде йти у наступному розділі. Існує думка, що перехід до пропорційної системи позитивно вплинув на громадську думку і на віру виборців у те, що вибори якимось можуть вплинути на якість влади та

кандидатів, що будуть представляти їх інтереси у парламенті. За статистикою, громадяни України (46,2%) не вірять у те, що вибори можуть вплинути на якість влади, разом з тим 32,4% громадян частково поділяють цю думку. У 2004 р. лише 19,3% громадян вважали, що вибори можуть щось змінити [30, с. 63].

Щодо виборів 2012 року, можна привести висновки Комітету Виборців України, за якими вибори Народних депутатів у цьому році пройшли із значними порушеннями міжнародних стандартів, при цьому це були найбільш проблематичні вибори з 2004 року.

Найбільш проблемними етапами виборчого процесу стали:

- передвиборна агітація, яка супроводжувалась підкупом та застосуванням адмінресурсу;
- формування виборчих комісій;
- встановлення підсумків голосування в одномандатних округах.

Однак проблеми фіксувались і на інших стадіях виборчого процесу, а також до його офіційного початку" [34].

З вищенаведеного у цьому підрозділі, можна зробити висновок, що змішана виборча система також не дуже підходить українській політичній системі, має ряд значних недоліків, які не тільки гальмують розвиток політичної культури у країні, а також значною мірою впливають на розвиток політичних партій, на умови формування парламенту та на ефективність його діяльності. Вибори що проводились за цією системою довели, що вона не може створити чітку структуру парламенту, забезпечити більш стабільну та ефективну діяльність виборчої системи та виборчого процесу. Мажоритарна складова відкочує розвиток політичної системи назад, мажоритарка в Україні не працює так, як вона повинна працювати, політичні сили зловживають мажоритарною складовою під час проведення виборів, а також під час формування парламентських фракцій. Щодо пропорційної системи із закритими списками, вона також не підходить адже виборці на виборах голосують за список кандидатів, які висувуються до Верховної Ради і цей

список закритий – тобто народ ніяк не може впливати на вибір осіб , що проходять за цими списками, партійні лідери формують ці списки на власний розсуд. Тут також важливий фактор відіграє фінансова складова, адже перемогу на виборах зазвичай одержують партії з мільйонними бюджетами, а партії із маленьким фінансуванням не можуть скласти достойну конкуренцію через брак коштів, адже реклама та передвиборча агітація коштують дуже дорого, і вагомим фактором на виборах постає ідеї чи репутація кандидата або партії, а саме гроші.

Загалом застосування змішаної системи хоч і не можна назвати ефективним, але я вважаю, що це було необхідним кроком для розуміння майбутньої ідеї політичної системи країни, адже досвід її використання а також напрацювання у законодавстві та науковій літературі допоможуть у майбутньому при переході до тієї виборчої системи, яка найкраще підходить саме українській політичній моделі та українському суспільству. У кожному суспільстві (це стосується і України) точиться діалектична боротьба за демократію, з одного боку (з боку народу), і її обмеження - з другого (з боку влади). Цей процес нескінченний, оскільки він рухає суспільний прогрес [35, с. 283]. Треба навчатися на власних помилках, робити із них правильні висновки та будувати в Україні ту виборчу систему, яка відповідає потребам українського суспільства, і на мою думку це пропорційна система з відкритими списками, але про це трохи пізніше. На практиці, політичні сили досить часто зловживають чинною змішаною виборчою системою та знаходять шляхи маніпулювання , як виборцями так і виборами взагалі. На мою думку, вона не зовсім підходить Україні, що й було доведено на виборах до Верховної Ради, вона не сприяє єдності політичних сил, не зароджує у них інтересу до потреб своїх виборців, а виборці у свою чергу втрачають довіру до влади, адже досить часто передвиборчі обіцянки забуваються і не виконуються.

2.3 Стан та особливості застосування пропорційної виборчої системи у 2006 році.

З метою проведення політичних реформ та забезпечення реального народовладдя в Україні, висувалося питання про прийняття нового закону про вибори, за яким би проводилося голосування за кандидатів до Верховної Ради у 2006 році, це питання постало відразу ж після завершення виборчої кампанії 2002 року. Президент України зазначав, що одним із кроків у напрямку політичної реформи мала стати реформа виборчого законодавства задля його відповідності потребам парламентсько-президентської республіки, а саме запровадження пропорційної виборчої системи за найкращими європейськими зразками [36].

Запровадження пропорційної системи мало забезпечити у парламенті більшу кількість кандидатів, із числа жінок-депутатів, фахівців які мають гуманітарну освіту, а також молодих освічених людей, з новими ідеями та поглядами та політичну систему України. Ця система виборів мала виявити або сприяти створенню в Україні основного системотворчого феномену, організуючої сили в суспільстві та політичній системі – правлячої політичної партії (блоку партій), яка б створила більшість у парламенті [37, с. 39]. Загалом, політичні та наукові діячі відзначали, що перехід до пропорційної системи позитивно вплине на перебіг виборчого процесу, а також на політичне життя країни, адже за своєю суттю пропорційна виборча система сприяє об'єднанню дрібних політичних сил, як між собою, так і з уже усталеними великими політичними партіями та утвореннями, сприяє утворенню політичної більшості у парламенті, яка має працювати як єдиний організм, а також розширяє політичну систему України, та посилює позиції політичних сил на політичній арені.

Варто також зазначити позитивні та негативні сторони застосування пропорційної виборчої системи в цілому. До переваг пропорційної виборчої системи можна віднести те, що мінімізується втрата голосів виборців, адже вони розділяються із використанням пропорційної системи, також при

проведенні виборів враховуються інтереси різних суспільних верств населення, стимулюється розвиток політичних партій та політичного життя країни, партійної ідеології та структури, зменшується рівень фальсифікацій на виборчих округах (це явище було досить поширеним за часів використання мажоритарної системи). До недоліків пропорційної системи зазвичай відносять відсутність у виборців голосувати за конкретних кандидатів, адже виборці голосують за партійний список, на формування якого вони не можуть ніяким чином вплинути, і в якому можуть виявитися некомпетентні та неосвічені політики, відсутнім є взаємозв'язок між кандидатом та його виборцями, ускладнюється система підрахування голосів та оголошення результатів виборів, також урізноманітнення політичних сил, що з одного боку є неначе позитивною стороною, адже це сприяє розвитку політичних партій взагалі, про це явище ускладнює формування парламентської більшості і певним чином дестабілізує уряд країни, також у депутатів відсутня персональна відповідальність перед виборцями, адже знову ж виборці голосують не за конкретного кандидата у списку, а за список кандидатів від партії, який у свою чергу є закритим, а також обмежується свобода дій депутатів, бо вони певною мірою залежать від партії за списками якої вони пройшли і партійне керівництво може здійснювати безпосередній вплив на діяльність народних обранців.

Результати виборів до Верховної Ради України у 2002 році засвідчили про те, що передумов для переходу до пропорційної системи є вдосталь, адже поставала необхідність структуризації партійної системи, формування відповідальної та свідомої влади. За результатами парламентських виборів, народ України певною мірою сформував свої політичні уподобання та думку про політичні сили наявні на той період часу, бо кількість партій які подолали необхідний мінімум для проходження до парламенту зменшилась з восьми партій до шести, також збільшилася частка голосів, які отримали партії переможці (виріс їх сукупний відсоток до 75% від загальної кількості учасників голосування), а також засвідчувалася мінімізація впливу на

виборців та результати виборів за допомогою використання адмінресурсів та адміністративного впливу, бо більшість порушень, а також маніпуляцій із виборцями та результатами виборів було допущено саме на мажоритарних округах, як вже зазначалося у минулих підрозділах даної роботи. На думку І. В. Шкурата, «оптимальність пропорційної виборчої системи пов'язується з мінімізацією деструктивних виявів адміністративного впливу», хоча водночас він зазначає, що адмінресурс може бути як позитивним, так і негативним [38, с. 10, 15].

Після чергових виборів, що відбулися у 2002 році, упродовж першого півріччя роботи Верховної Ради нового скликання, народні депутати активно приймали участь у розробці нового закону про вибори, за яким мала запровадитися пропорційна виборча система, було подано 8 проектів такого закону, кожен з яких передбачав перехід від змішаної до пропорційної виборчої системи. Дискусії велися постійно, і варіантів щодо виду пропорційної системи було вдосталь, були пропозиції щодо використання пропорційної системи із жорсткими списками, з преференціями; і єдиний багатомандатний виборчий округ, і декілька багатомандатних округів; загороджувальний бар'єр встановлювався на рівні 2–5%. Досить поширеною серед народних депутатів, а також інших політичних діячів була думка, щодо того, що в Україні нарешті настав той час і склалися необхідні обставини, для запровадження пропорційної виборчої системи, що її запровадження є необхідним кроком. Противники ж запровадження виборів за пропорційною системою зазначали, що суспільні протиріччя а також неконсолідованість та неузгодженість між політичними силами може призвести до серйозної політичної кризи, доходило навіть до того, що до парламенту подавались законопроекти мажоритарної виборчої системи, яку маскували під пропорційну, тобто певна група політичних сил, яка отримувала серйозні переваги на преференції від виборів за мажоритарною усіма силами намагалася відвернути перехід до пропорційної виборчої системи, адже проведення виборів лише за пропорційною системою їх не влаштувала.

Одному із поданих законопроектів приділяли особливу увагу, його текст містив велику кількість пропозицій, щодо регулювання перебігу виборчого процесу із використанням пропорційної виборчої системи, а саме передбачалося, що вибори мають проводитися у єдиному загальнодержавному окрузі, з використанням жорстких виборчих списків кандидатів від партій та виборчих блоків, зокрема встановлювався виборчий поріг у кількості 4% , тобто законопроект передбачав, що пропорційна система буде працювати та засновуватися на засадах тієї системи, яка вже використовувалася на попередніх виборах, хоча й як складова змішаної системи. За словами авторів законопроекту, перехід від змішаної до чисто пропорційної виборчої системи сприяв би стабілізації політичних процесів в Україні, зокрема політичні партії зміцнилися та отримали би поштовх до подальшого розвитку та утворенню у парламенті сильних політичних сил та відповідального уряду.

Венеціанська комісія висувала певні застереження, щодо використання в Україні пропорційної системи, адже країни які її застосовують у своїй більшості мають невелику територію, а Україна у свою чергу географічно найбільша країна Європи і дуже важливим питанням при виборах за пропорційною системою є врахування саме географічних розмірів України. Експертами було зроблено декілька пропозицій, щодо перспектив та методів використання в Україні пропорційною системи, а саме – одним із варіантів передбачалося, що вибори будуть проводитися в декількох багатомандатних округах, а не в єдиному загальнодержавному окрузі, і кількість цих округів мала б дорівнювати кількості областей України (24 області). Інший варіант передбачав, що в нашій країні залишається змішана виборча система, з певним рядом змін її важливих системних складових, а саме порядок врахування голосів, які кандидати отримували на мажоритарних округах. Ці голоси мали б враховуватися під час встановлення результатів пропорційного голосування, вони прямо і неопосередковано впливали на кількість мандатів, які отримувала політична партія при визначенні результатів голосування, із

загальної кількості отриманих нею місць мали вираховуватися місця у парламенті, які політична партія отримала за результатами виборів на одномандатних округах.

Новий пропорційний законопроект про вибори активно просувався у 2002-2003 роках, хоча це було пов'язано із великим труднощами, він п'ять разів не міг пройти перше читання, політичні сили які були проти прийняття цього закону продовжували активно пропагувати за перехід до мажоритарної виборчої системи, також були ідеї щодо залишення чинної змішаної виборчої системи, це також просували прибічники мажоритарки, адже змішана виборча система у будь якому випадку містила б у собі мажоритарну складову, яка була дуже вигідна окремим політичним силам. Дуже багато думок та пропозицій було щодо встановлення розміру мінімального виборчого бар'єру – цифри розпочиналися від 1% і закінчувалися 6 %. Спеціальна комісія врахувала пропозицію кількох народних депутатів України передбачити бар'єр на рівні 3% і саме такий варіант надала на розгляд парламентарям. Під час голосування такий змінений варіант підтримали 267, а потім і 276 депутатів [39, с. 55, 58].

На заключному етапі, новий пропорційний законопроект також зіштовхнувся з рядом труднощів, противники запровадження пропорційної системи голосування усіма силами намагалися відвернути прийняття даного законопроекту, й ухвалити рішення про перехід до мажоритарної системи абсолютної більшості або ж залишити вже існуючу змішану систему з певними змінами до неї. Але, попри усі спроби відвернути прийняття нового закону про вибори, він все ж таки був прийнятий 25 березня 2004 року, зо його прийняття проголосували 255 народних депутатів. На міжнародному рівні, закон не отримав ні зауважень ні рекомендацій, зокрема і від Венеціанської комісії та від ОБСЄ. Під критику попали лише певні окремі пункти та положення і аспекти перебігу виборчого процесу та певні технічні моменти. Загалом, за висновком вищезазначених органів, новий

законопроект мав позитивно вплинути на політичні процеси в країні, забезпечити більшу прозорість виборчого процесу.

В загальному плані, пропорційна система та її запровадження в Україні розцінювалися досить позитивно, адже після використання мажоритарної системи абсолютної більшості, яка була певним пережитком радянської епохи, після неї використання змішаної системи, яка була досить розповсюдженою у країнах пострадянського простору перехід до пропорційної системи був досить очікуваним та необхідним кроком, адже за цією виборчою системою проводяться вибори до парламенту у більшості країн світу, перехід до неї був наступною ланкою у еволюції політичної системи України та суспільно-політичного життя населення. За найбільш перспективними оцінками, така система виборів стала об'єктивною необхідністю [40, с. 40]. Основними цілями її запровадження було поглиблення політичної структуризації українського суспільства, посилення ролі політичних партій у політичному житті країни [41, с. 121]. Пропорційна система з бар'єром 3% була покликана стимулювати розвиток партійної системи в Україні через механізм політичної відповідальності та спадкоємності [42, с. 113].

Пропорційна виборча система передбачає за своєю суттю, що парламент не буде трансформовано у орган, що буде представляти інтереси лише окремої, маленької групи, що має свої фінансові та корпоративні інтереси і вони хочуть їх реалізувати через своїх просунутих до ради кандидатів, а кандидатами у народні депутати будуть лише бізнесмени, які мають певні зв'язки із незаконними утвореннями та угрупованнями. Щодо партій як головних учасників таких виборів влучно зазначалося, що вони, по-перше, повною мірою не відіграють одну з найважливіших своїх суспільно-політичних ролей – представляти інтереси різних частин суспільства у парламенті; по-друге, є заручниками зв'язку влади і бізнесу [43, с. 59].

Вибори до Верховної Ради України 26 березня 2006 р. проходили за пропорційною виборчою системою з загальнонаціональними партійними

списками. На парламентських виборах у березні 2006 року брали участь 79 політичних партій і за результатами цих виборів, Верховна Рада України п'ятого скликання була обрана у повному складі. Загальна кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у народні депутати України, включених до виборчих списків політичних партій і виборчих блоків, що отримали 3 і більше відсотків голосів виборців, становить 19 714 576, або 78% загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. Решту 40 партій (блоків) із 45 суб'єктів виборчого процесу підтримали 4 697 559, або 18,5% виборців [45, с. 435–436].

Щодо осіб, які пройшли до парламенту та стали народними депутатами за результатами виборів 2006 року було дуже багато нарікань, адже списки партійні списки були закритими і громадяни голосували не за певну окремих кандидатів а за список від партії і до Верховної Ради потрапили невідомі нікому охоронці, менеджери, секретарі чи просто наближенні особи тих людей, що мали змогу здійснювати вплив на формування партійних списків і обирати тих кандидатів, що будуть депутатами у майбутньому. На мою думку, використання пропорційної системи було доцільним, але її запровадження із закритими та жорсткими списками було помилкою, бо виборці мають знати кандидатів, за яких вони віддають свої голоси, а не голосувати за політичну партію, не знаючи хто буде депутатом у результаті від неї, тобто необхідно було запровадити можливість обирати конкретних представників у списках кандидатів від політичної партії.

Загалом, якщо підводити підсумок досвіду використання пропорційної системи із закритими списками, варто зазначити, що тут були і позитивні і негативні сторони. З одного боку, це були позитивні зрушення у політичному житті країни, адже вибори за пропорційною системою стимулювали розвиток політичних партій, зменшився рівень фальсифікацій та маніпуляцій під час виборчого процесу, з іншого ж боку розвиток та зростання ролі політичних партій призвело до того, що важливі та ключові рішення для політичних сил та депутатів приймалися центральними органами партій, які зазвичай не

сильно переймалися проблемами звичайних виборців. Також варто зазначити ще раз вагомий недолік пропорційної системи з закритими виборчими списками, а саме те, що виборці не мають змогу голосувати за конкретних осіб у списку, у них взагалі не має доступу до інформації про кандидатів у депутати, за яких вони голосують, тобто фактично люди віддавали свої голоси за політичну партію як за бренд або за її лідера і це у свою чергу негативно сказувалося на вирішенні проблем та реалізації інтересів самих виборців, бо кандидати які могли б захищати інтереси звичайних виборців у парламенті до нього не потрапляли, а потрапляли ті особи, які хотіли вирішувати лише свої особисті питання та проблеми за допомогою наданих їм владних повноважень.

Перехід до пропорційної виборчої системи із закритими списками можна вважати певним чином дискримінацією, адже безпосередньо під час виборчого процесу права виборців обмежені максимально, такий варіант виборчої системи може діяти лише у країнах з невеликою територією або у країнах де національний склад населення на 80-90% і немає причин для суперечок чи у країнах де проходить повномасштабна війна, тобто за умов військової диктатури і Україна не підпадає ні під один із цих варіантів. Це означає, що Україні обрала не зовсім адекватний її умовам варіант виборчої системи [46].

Також зник зв'язок між виборцями та кандидатами у народні депутати, що стало певною мірою порушенням традицій політичного життя, які сформувалися з початку періоду незалежності України, у депутатів розвився певний ценз безвідповідальності перед своїми виборцями. Ще досить парадоксальним явищем був факт того, що при формуванні складу виборчих комісій, виникала ситуація, за якою представники одного і того ж суб'єкта виборчого процесу могли виступати одночасно і тими хто висуває свою кандидатуру на виборах і тими хто ці вибори організовує, зокрема і підраховує голоси та оголошує результати виборів, тобто виникала ситуація за якої відбувалося зловживання на рівні членів виборчих комісій і кожен із

них захищав права того ж суб'єкта, що і виніс його кандидатуру на вибори. Тобто використання пропорційної виборчої системи з закритими списками і на тих умовах та засадах, на яких проходили вибори у 2006 році також не зовсім підходить українській політичній моделі та українському суспільству, створюючи ряд чинників і недоліків, що у свою чергу переважають переваги, які надає пропорційна система. Та попри недоліки пропорційної системи, використання та перехід до змішаної виборчої системи також не є правильним рішенням, адже вона є більш вразливою до маніпуляцій та фальсифікацій.

На мою думку перехід до пропорційної виборчої системи було радше необхідністю, адже часом було перевірено, що ні мажоритарна система абсолютної більшості, ні змішана виборча система не в змозі вирішити ті проблеми, що виникають під час перебігу виборчого процесу, перехід до пропорційної системи був спробою вирішити проблемні питання, що виникали під час виборів, та простимулювати розвиток політичних партій та політичних сил, проте помилково було запроваджувати голосування із використанням закритих списків, адже це певною мірою було обмеженням прав виборців, які були позбавлені права віддати свій голос за конкретного кандидата, якому вони надають перевагу серед усіх інших.

Підводячи підсумок даного розділу, необхідно зазначити, що жодна із виборчих систем, які вводилися та використовувалися в Україні з періоду її незалежності і по сьогоднішній день не показала достатньої ефективності і стабільності в роботі, зазвичай недоліки цих типів виборчих систем значною мірою переважали над перевагами, мажоритарна виборча система була вразливою до фальсифікацій результатів виборів та маніпуляцій з виборцями, були зафіксовані численні випадки підкупу виборців, а інколи й навіть продаж голосів цілих окремих округів, також було зловживання адміністративним ресурсом та засобами адміністративного впливу на перебіг голосування та результати виборів. Застосування пропорційної виборчої системи зменшило рівень фальсифікацій на виборах, проте під час

проведення виборів за цією системою з'явився цілий ряд інших недоліків, зокрема до партійних списків включалися некомпетентні та нікому не відомі особи, подеколи із кола тих, хто має певну владу у партійній верхівці, тобто люди приходили у Верховну Раду та просували своїх кандидатів для вирішення власних питань, а не для вирішення проблем та реалізації інтересів суспільства на загальнонаціональному рівні. Хоча рівень фальсифікацій було зменшено, складна система підрахунку голосів та визначення результатів також певною мірою призвела до фальсифікації результатів голосування, також гальмувався розвиток малих та середніх партій, відбувалася покупка партійних місць у партійних списках, кандидати, які взагалі не мали б бути у Верховній Раді, проходили до неї за допомогою сили грошей та знайомств у партійній верхівці. Щодо змішаної виборчої, вона була покликана подолати вищезазначені проблеми, а також недоліки обох виборчих систем, мінімізувати їх та вдосконалити кожен із складових, з метою забезпечення стабільної та ефективної роботи виборчої системи. Окрім того, змішана виборча система створила труднощі у порозумінні в парламенті між депутатами та різними політичними силами, обраними за різними способами, тобто за тими, хто був обраний за допомогою мажоритарної системи та тими хто був обраний за пропорційною системою. Досвід використання різних типів виборчих систем доводить, що модель виборчої системи не має сліпо запозичуватися із інших країн та базуватися тільки на досвіді їх використання на міжнародній арені, вона має бути ефективною і сприйматися суспільством України, підходити саме нашому суспільству та нашій політичній моделі суспільства. Вищезазначені типи виборчих систем не підходять ні нашому суспільству, ні нашій політичній моделі, дуже багато недоліків, які переважають над їх перевагами, створюючи проблеми у політичній системі країни, які чинні виборчі системи не можуть вирішити. Потрібно внести відповідні зміни до виборчого законодавства, і запровадити вибори на основі пропорційної системи з відкритими виборчими списками, бо система закритих списків не підходить

такій великій за географічною територією країні, як Україна, зокрема суспільство за закритими списками втрачає можливість голосувати за конкретних кандидатів, яким вони надають свою перевагу, а голосують за цілий список кандидатів, яких вони не знають і навіть не мають розуміння, хто за цими списками буде представляти їх інтереси у парламенті. Також є варіант застосування мажоритарної системи, але лише із можливістю висування кандидатів тільки від політичних партій, тобто у такому випадку нівелюються ситуації, за яких депутати втрачають зв'язок та певну міру відповідальності перед своїми виборцями, народні обранці будуть підзвітні впершу чергу своїм виборцям і в той же час партії, яку вони представляють.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1 Проблемні питання щодо судових спорів пов'язаних із виборчим процесом в Україні(на прикладі конкретних справ)

Під час проведення виборів та перебігу виборчого процесу, зазвичай виникають проблеми та суперечки між різними суб'єктами виборчого процесу, які інколи доходять і до вирішення у суді. Важливо наголосити на основних аспектах регулювання та вирішення спорів, що виникають у результаті перебігу виборчого процесу:

- Після розгляду справи у другій інстанції (апеляційного розгляду) справа не може повертатися на повторний розгляд, ці положення зазначені у ч.2 ст. 272 КАС України.
- У виборчих справах суд проголошує повне судове рішення. Копії судових рішень невідкладно видаються учасникам справи чи надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення. За наслідками розгляду судами першої інстанції судові рішення набувають законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, в разі апеляційного оскарження – з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції [49].
- Суд має максимально детально аналізувати наявні у справі матеріали, та максимально скрупульозно досліджувати обставини справи, докази та показання сторін, адже від діяльності суду безпосередньо залежить реалізація виборчого права суб'єктами виборчого процесу, які гарантуються як Конституцією України, так і законодавчими актами про вибори.

Проблемні питання та суперечки виникають на різних стадіях судового процесу, зокрема і на етапі проведення передвиборчої агітації, як це було у справі № 2а/0270/4165/12, що надійшла до Вінницького окружного адміністративного суду. Кандидат у народні депутати подав до суду позовну

заяву, про порушення кандидатом у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі п. 8, п. 13 ст. 74 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, що проявились у безоплатному наданні дитячому садку смт. Ситківці Немирівського району кандидатом у народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі транспортного засобу із розміщеною на ньому політичною рекламою, тобто малося на увазі, що інший кандидат у народні депутати – відповідач за цією справою, порушив норми закону та обмеження, встановлені під час проведення передвиборчої агітації, шляхом безоплатної передачі у користування дитячому садку транспортного засобу, на якому була політична реклама його політичної партії яку він представляє.

Позивач вимагав видалити політичну рекламу із транспортного засобу, який використовується як транспортний засіб громадського користування, проте суд першої інстанції відмовив йому у задоволенні позовних вимог, адже був встановлений факт того, що цей автобус не здійснює регулярні пасажирські перевезення, а отже не може вважатись транспортним засобом громадського користування. Також суд зазначав, що у діях кандидата у народні депутати, що був відповідачем за цією справою не має дій, які б порушували норми виборчого законодавства та встановлених обмежень щодо можливостей проведення передвиборчої агітації, бо на автобусі були відсутні будь які заклики, щодо голосування за певну партію чи кандидата, а також той факт, що імені кандидата чи його фото на автобусі не було, а було лише зазначено найменування юридичної особи (його фонду сприяння економічного розвитку регіону), тобто факту порушення норм не було. Натомість суд другої інстанції, а саме колегія суддів встановила, що судом першої інстанції були порушені норми матеріального права, що призвело до неправильного вирішення цієї справи. Апеляційним судом було встановлено, що відповідач за справою все ж таки мав свої вмотивовані причини, для безоплатної передачі цього транспортного засобу, адже на ньому міститься

найменування фонду економічного розвитку даної особи, зокрема його прізвище збігається із прізвищем кандидата в народні депутати.

Тобто присутня була можливість використання цього автобуса у майбутньому як транспортного засобу громадського користування без переходу права власності на нього мешканцями селища для різних цілей. Тобто колегією суддів було встановлено, що все ж таки факт порушення 2 п. 8, п. 13 ст. 74 Закону України “Про вибори народних депутатів України” був, проте задовольнити позовні вимоги депутата, у частині зобов’язання кандидата в народні депутати України в одномандатному виборчому окрузі та Ситковецької селищної ради утриматись від порушень порядку ведення передвиборної агітації апеляційний суд дотримався тієї ж позиції, що і суд першої інстанції, адже предметом захисту можуть бути лише реально порушені, невизнані чи оспорювані права, свободи чи інтереси суб’єктів публічно-правових відносин, а не ті, які можуть бути порушені в майбутньому [47]. Таким чином судом апеляційної інстанції позов було задоволено лише частково, суд хоча і визнав факт порушення норм вищезазначених пунктів статей, проте у загальному постанову суду першої інстанції апеляційний суд залишив без змін.

Також, щодо обмежень передвиборчої агітації та спорів пов’язаних із вирішенням даного питання були присутні у справі № 2а/2470/2228/12, у якій порушувалися питання, щодо використання кандидатом у народні депутати свого місця роботи, як приміщення для передвиборчої агітації, використовувати збори для проведення таких агітаційних дій. Позивач подав до суду позов, про визнання протиправними дії кандидата у народні депутати, щодо проведення передвиборчої агітації за місцем своєї роботи, а саме кандидат у народні депутати проводив агітаційні дії на щорічній конференції працівників педагогічних закладів міста Чернівців, вимагаючи зобов’язати кандидата у народні депутати утриматись від порушень виборчого законодавства та використання свого місця роботи для проведення передвиборчої агітації. Судом першої інстанції було встановлено факт

вищезазначеного порушення, визначивши, що промова кандидата у народні депутати на щорічній конференції працівників педагогічних закладів міста Чернівців була передвиборчою агітацією, оскільки вона проводилася за місцем роботи та за своєю суттю та змістом була спонуканням виборців голосувати саме за цього кандидата.

Натомість суд другої інстанції знову ж встановив порушення норм матеріального права, і що суд помилково встановив обставини справи та внаслідок цього виніс неправомірну постанову щодо кандидата у народні депутати. Апеляційним судом іще раз були встановлені обставини справи, а саме той факт, що кандидата у народні депутати, відповідача за даною справою запросили як секретаря Чернівецької міської ради. Проглянувши відеозапис та проаналізувавши текст звернення: «Як ви знаєте, я вирішив балотуватися до Верховної ради... Я вважаю, що процес удосконалення середньої освіти є стратегічним пріоритетом держави. Саме це буде головним моїм пріоритетом як майбутнього народного депутата України і сьогодні перед вами я беру на себе зобов'язання лобювати інтереси освітян України і, в першу чергу, педагогічної спільноти Чернівців на державному рівні»[47], суд дійшов висновку, що зміст промови не спрямований за своєю суттю до спонукання виборців голосувати саме за цього кандидата, і у цій частині він не виявив порушень з боку відповідача, встановивши що суд першої інстанції дійшов неправильного висновку щодо змісту даної промови, як джерела передвиборчої агітації, оскільки вона не була такою.

Частиною 1 статті 74 Закону України “Про вибори народних депутатів України” встановлені обмеження щодо ведення передвиборної агітації. З огляду на те, що відповідач є кандидатом у депутати на нього не розповсюджуються обмеження щодо ведення передвиборної агітації у робочий час [48]. Також суд встановив факт, що Чернівецька міська рада та управління її культури та освіти – це різні юридичні особи, а відповідач є секретарем саме міської ради, що надає йому право на проведення передвиборчої агітації на щорічній конференції працівників педагогічних

закладів міста Чернівців, адже він не являється службовою чи посадовою особою управління культури Чернівецької міської ради. Провівши аналіз усіх вищезазначених обставин справи судом було становлено, що суд першої інстанції порушив норми матеріального права та неправильно оцінив наявні обставини у справі, таким чином суд скасував постанову суду першої інстанції, щодо порушення кандидатом у народні встановлених законодавством обмежень щодо передвиборчої агітації. Тобто видно, що стадія передвиборчої агітації є досить проблемною, на цьому етапі виборчого процесу відбувається маса суперечок між кандидатами, адже це є проявом конкуренції між ними, бо передвиборча агітація є важливим моментом виборчого процесу, на її основі виборці роблять свої висновки щодо конкретного кандидата, а також його політичної програми та вирішують кому віддавати свої голоси.

Зокрема судові спори виникають й у випадках, коли формується склад дільничних виборчих комісій, спори щодо організації їх діяльності та спори пов'язані із правовим статусом членів виборчих комісій, переліком їх повноважень а також строками їх припинення. Слід зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону “Про вибори народних депутатів України”, дільнична виборча комісія утворюється відповідною окружною виборчою комісією не пізніше як за тридцять один день до дня голосування у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії. А згідно з ч. 4 ст. 28 Закону “Про вибори народних депутатів України”, право подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій мають суб'єкти подання, зазначені у частині другій статті 27 цього Закону, та кандидати у депутати у відповідному одномандатному окрузі. Від імені партії подання вносить уповноважена на підставі довіреності особа від партії. Подання від кандидата у депутати вносить безпосередньо кандидат у депутати або його довірена особа, у порядку, передбаченому ч.6 ст.28 Закону “Про вибори народних депутатів України”[48].

Так, у справі №2а/0270/4390/12 було зафіксовано факт, неправомірного порушення виборчих прав у суб'єктів виборчого процесу, а саме позбавлення можливості уповноважених представників політичних партій зареєструвати подання, для того щоб увійти до складу виборчої комісії. Зазначалося, що представники політичних партій не подали свої заяви і їх не зареєстрували, хоча достатніх доказів цього факту встановлено не було. Апеляційним судом були ще раз встановлені обставини справи, більш детально досліджені матеріали справи і зроблено висновок, що подання були подані у необхідні строки, а судом першої інстанції знову були допущені порушення норм матеріального права, зокрема недостатньо детально досліджені обставини справи та докази наявні у ній. Також під час голосування та перебігу виборчого процесу, саме на стадії голосування може виникати таке явище, як підкуп виборців та купівля їх голосів за грошову винагороду, а це вже карається не адміністративним стягненням, а за це передбачено кримінальну відповідальність за злочин, передбачений ч. 1 ст. 160 КК України : «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права або права голосу (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) іншій особі), незалежно від фактичного волевиявлення особи та результатів голосування - караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк»[50].

Такі обставини мали місце у справі № 727/5065/17, у якій особа будучи суб'єктом виборчого процесу, вирішила реалізувати своє виборче право (право голосу) шляхом прийняття пропозиції (обіцянки) отримати неправомірну вигоду за голосування за окремого кандидата в депутати до

Чернівецької міської ради[51]. Таким чином особа, яка приймала участь у голосуванні на виборах, прийняла пропозицію від студента юридичного факультету продати свій голос на виборах, за суму у розмірі 250 грн. Як зазвичай це буває у справах пов'язаних із виборчим процесом, суди перших інстанцій недостатньо дослідили наявні матеріали справи, а також докази та показання свідків, що і спричинило порушення норм матеріального та процесуального права та призвело до перегляду цієї справи у касаційній інстанції. Апеляційний суд послався на те, що диспозицією ч. 1 ст. 160 КК України не передбачено кримінальної відповідальності за прийняття виборцем пропозиції, обіцянки або одержання для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення певних дій на користь чи шкоду кандидата в депутати, якого висунула місцева організація партії. Особа, що балотувалася, брала участь у виборах до міської ради не як окремих кандидат, а як кандидат у депутати від політичної партії, тому апеляційний суд визнав такі доводи апеляційної скарги прокурора безпідставними [52].

Суд касаційної інстанції встановив, що докази були неналежно досліджені, зобов'язав суд апеляційної інстанції ще раз ретельно перевірити викладені в апеляційній скарзі прокурора доводи, дати належну оцінку зібраним у провадженні доказам та постановити законне, обґрунтоване й умотивоване рішення, тобто справу було призначено на новий розгляд у суді апеляційної інстанції. Зокрема зазначалося, що доводи суду апеляційної інстанції є необґрунтованими, адже кандидат у депутати до міської ради був суб'єктом виборчого процесу і тому навіть прийняття пропозиції щодо отримання такої вигоди є по факту правопорушенням і за нього передбачено кримінальну відповідальність, встановлену у ч. 1 ст. 160 КК України.

Базуючись на вищенаведеній судовій практиці, можна зробити висновок, що суд та судді досить часто не приділяють достатньої уваги доказам та обставинам справи, часто неправомірно не приймаються до розгляду докази, що мають безпосередній вплив на результати вирішення судового спору, та ефективність виборчого процесу в Україні. Варто

зазначити що система врегулювання судових спорів, які виникають під час виборчого процесу перебуває на досить слабкому рівні і є дуже вразливою до тиску ззовні. Далеко не всі судді мають фундаментальні знання виборчого законодавства, мають уявлення про виборчі процедури та шляхи ефективного врегулювання судових спорів пов'язаних із виборчим процесом. Також досить проблемним питанням є той факт, що на суддів дуже часто здійснюється політичний вплив партійної еліти, з метою вирішення судових спорів стосовно окремих кандидатів на користь партії, шляхом як владного впливу, так і за допомогою підкупу суддів, тобто корупції, що є достатньо дивним, адже фінансове забезпечення суддів та рівень їх оплати праці є достатньо високим на сьогоднішній день. Ці фактори витікають у недостатній рівень доброчесності серед суддів, а також у відсутність єдиної правової позиції, щодо регулювання судових спорів, це стосується як норм матеріального так і процесуального права, зокрема немає чіткої системи із навчання суддів з метою підвищення ефективності вирішення судових спорів, що виникають під час проведення виборів в Україні. Усі вищенаведені чинники послаблюють роль суду та суддів у системі правосуддя, та не дають змогу забезпечити необхідний рівень захисту виборчих прав суб'єктів виборчого процесу.

На законодавчому рівні чітко встановлені норми, що обмежують або дають змогу реалізовувати свої права під час виборчого процесу, але зазвичай за порушення багатьох норм виборчого законодавства відповідальності або не передбачається взагалі, або відповідальність за порушення цих норм не є ефективною, та пропорційною правопорушенню. Наявність адміністративних стягнень, таких як штрафи не можуть значною мірою вплинути на правомірну поведінку суспільства під час виборчого процесу, адже сума цих штрафів є досить невеликою, а у численних випадках за вчинення правопорушення передбачено лише попередження, це ніяким чином не може вплинути на поведінку виборців у майбутньому та спонукати їх дотримуватися норм, встановлених законодавством України. У той же час

система покарань не може знайти золоті середини та досягнути певної рівноваги між вчиненим правопорушенням та мірою відповідальності, передбаченої за таке правопорушення, адже за певні злочини відповідальність чи досить маленька чи її немає взагалі, а за окремі злочини передбачено надто суворі покарання, у таких випадках судді зазвичай закривають провадження у справі або призначають покарання з випробувальним терміном.

На кожних виборах правоохоронні органи відкривають сотні кримінальних проваджень, однак більшість кримінальних проваджень завершується нічим і їхні фігуранти залишаються безкарними. Основні недоліки системи врегулювання виборчих спорів були сформульовані в “Оцінці врегулювання виборчих спорів” IFES та спільному документі IFES та “Громадянської мережі ОПОРА” “Пріоритетні напрями реформування законодавства з питань виборів, референдумів і політичного фінансування”, опублікованому ще в 2017 році [53].

Щодо порушень виборчого законодавства, також можна зазначити інформацію про кількість таких порушень на останніх позачергових виборах до парламенту, а також деталізувати такі правопорушення за їх змістом. За офіційними даними, отриманими від Національної поліції України, станом на 18.07.2019 було розпочато 273 кримінальні провадження, з яких 111 стосуються грошового або непрямого підкупу виборців (41% від загальної кількості). У 88 провадженнях розслідуються випадки перешкоджання виборчому праву громадян шляхом обману (незаконне використання брендів партій, реєстрація кандидатів-клонів. Інші кримінальні провадження стосуються випадків перешкоджання законній діяльності суб’єктів виборчого процесу, знищення або викрадення агітації тощо. Станом на момент оприлюднення звіту розслідування проводиться у 249 провадженнях [54].

Зокрема варто надати увагу справам, які надійшли на розгляд до суду, пов’язані із порушенням виборчого законодавства. Справа № 200/8038/19-а, що була подана кандидатом у народні депутати Туром А. О. до кандидата

Солода Ю., у якій йдеться про порушення встановлених обмежень та правил проведення передвиборчої агітації, зокрема позивач мав претензії, щодо тексту політичної реклами, а саме: «Опозиційна платформа – за життя. Відновимо відносини з Росією – повернемо мир на Донбас»[54]. За переконанням позивача, у тексті політичної реклами містилося спонукання до ліквідації незалежності України, сепаратизму та посягання на суверенітет та територіальну цілісність нашої країни, проте суд першої інстанції, а також апеляційний суд відмовили у задоволенні даного позову, посилаючись на те, що на момент подання позовної заяви до суду, та на час її розгляду спірні матеріали, а саме матеріали, які б на собі містили політичну рекламу до ЦВК ще не надійшли, тобто суд не має підстав для задоволення даного позову, адже для початку вони мають бути вивчені та проаналізовані ЦВК, їх має бути надано належну оцінку, а вже потім суд може дати свої висновки, щодо даної справи.

У справі № 620/1936/19 було оскаржено дії кандидата щодо розміщення соціальної реклами, яка містила в собі заклик забезпечити безкоштовними ліками медичні пункти та зображення особи, схожої на кандидата, а також символ у вигляді галки. Чернігівським окружним адміністративним судом було зазначено, що з наявних у матеріалах справи фотознімків білбордів не вбачається, що вони є передвиборною агітацією, оскільки позивач не довів, що вони спонукають виборців голосувати за відповідача. У задоволенні позову було відмовлено[54].

3.2 Перспективи вдосконалення виборчої системи в контексті прийняття Виборчого кодексу.

В Україні досить проблемним явищем є постійна зміна виборчого законодавства, адже чи не кожен вибори, особливо вибори до Верховної Ради України проводяться за допомогою запровадження нового закону про вибори, а самих таких законів була майже стільки ж, скільки взагалі проведено виборів, щодо місцевих виборів – та сама ситуація. Кожен вибори

викликають низку нових проблем та недоліків виборчого законодавства, немає єдиного уніфікованого акту, який би регулював та регламентував перебіг виборчого процесу в Україні. Питання запровадження виборчого кодексу постають давно, проте саме зараз, у нашої влади є усі можливості для того, щоб кодифікувати виборче законодавство суттю якого має бути позбавлення виборчого процесу маніпуляцій а також забезпечити єдину практику використання положень та норм виборчого законодавства під час проведення виборчої кампанії. Також кодифікація виборчого законодавства призведе до упорядкування та стабілізації виборчих правовідносин, шляхом запровадження єдиного розуміння та регламентації виборчих стадій та виборчих процедур, зокрема забезпечить більш ефективну діяльність судової гілки влади, усуне недоліки та проблеми, які виникають під час судового розгляду справ, адже наразі ситуація із судовим врегулюванням виборчих спорів перебуває на дуже слабкому рівні, через недостатню освіченість суддів та певною мірою їх некомпетентність, що також залежить від виборчого законодавства.

Як зазначає М. Ставнійчук, «під себе», на потребу власному політичному інтересу цей комплексний документ змінити буде досить складно. Та й суспільству пояснити буде складно»[55]. Ще розпочинаючи із 2005 року, ОБСЄ наполегливо рекомендувала українській владі розпочати розробку та активний процес ухвалення Виборчого Кодексу і у 2008 році розпочала свою роботу група, що мала розробити проект Виборчого Кодексу. Перші спроби реформування виборчого законодавства були ще у 2014 р., коли фракції парламентської більшості підписали Коаліційну угоду, у якій зазначалося, що на початку 2015 року має бути прийнятий новий закон про вибори, за яким мала б запровадитися пропорційна система із відкритими списками, саме та система, яку давно хотіло суспільство України, проте, як зазвичай буває у нашій країні, політичні сили не дотримуються обіцянок, які вони дають своїм виборцям під час проведення виборчої кампанії і

проведення реформи виборчої системи та запровадження Виборчого Кодексу знову було відкладено на невизначений строк.

Прийняття Виборчого Кодексу також не дасть окремим політичним силам зловживати виборчим законодавством, шляхом постійного прийняття нових виборчих законів напередодні проведення нових виборів, як це було постійно, коли виникали обставини за яких окремі політичні сили вносили зміни до виборчого закону з метою зміни виборчої системи, керуючись власними інтересами і обмежуючи таким чином права інших суб'єктів виборчого процесу, послаблюючи їх позиції під час виборчої кампанії. Така ситуація відбулася нещодавно, на виборах, які проводилися у 2011 році, відповідно до виборчого закону було внесено зміни, які забороняли виборчим блокам партій бути суб'єктами виборчого процесу на виборах до парламенту, що спричинило поділ цих блоків на політичні партії, а на той час виборчі блоки за своєю більшістю були опозиційними об'єднаннями, тобто за мету було розділ електорату цих виборчих блоків та послаблення їх позицій під час виборчого процесу, що значною мірою вплинуло на результати виборів до парламенту.

Зокрема варто зазначити, що Виборчий Кодекс не буде панацеєю від усіх проблем, адже окрім запровадження цього кодифікованого акту, необхідно значною мірою переглянути та вдосконалити окремі норми виборчого законодавства, що будуть складовою частиною Виборчого Кодексу, провести реструктуризацію та оновлення окремих виборчих інститутів, насамперед провести зміни самої виборчої системи на парламентських та місцевих виборах. При виборі виборчої системи, яка буде запроваджена на території України, необхідно прислуховуватися до досвіду та пропозицій міжнародних партнерів, зокрема Венеціанської комісії, які рекомендують дуже детально та скрупульозно підходити до реформування виборчої системи та запровадження Виборчого Кодексу.

Потрібно аналізувати виборче законодавство та попередній досвід використання різних виборчих систем на території України, адже кожна із

виборчих систем має свої переваги та недоліки, які напряду залежать від того, які функції покладаються на таку виборчу систему, на країну у якій вона запроваджується, на суспільний та державний лад та на політичну систему, що існують у цій країні на даний момент. Для того, щоб підібрати виборчу систему, яка найбільше підходить Україні, необхідно розуміти, що від цієї системи очікується та як вона буде працювати у нашій країні. Досвід використання різних виборчих систем показав, що у кожній з них є дуже багато недоліків, які переважають над перевагами, і на мою думку необхідно запровадити саме пропорційну систему із відкритими списками яка буде відображена , як у новому виборчому законодавстві, так і у Виборчому Кодексі. Проект Виборчого Кодексу, що був схвалений у першому читанні у 2017 році, пропонує саме запровадження такої виборчої системи, запропоновується проведення виборів із використанням пропорційної виборчої системи, за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій. До розподілу мандатів у парламенті будуть допускатися депутати, які набрали не менше чотирьох відсотків дійсних голосів виборців у загальнодержавному виборчому окрузі.

Також пропонується застосовувати виборчу систему, яка дозволила б персоніфікувати голосування , тобто запровадити відкриті списки кандидатів, що передбачає запровадження регіональних виборчих округів, і водночас зберегти стимули до підтримки загальноукраїнського характеру політичних партій, недопущення їх регіоналізації, що може нести загрозу подальшого поглиблення міжрегіональних конфліктів і дестабілізації ситуації в державі.

Важливим є створити належні інституційні перешкоди для запобігання корпоратизації політичного процесу. Для цього слід здійснити реформу виборчого законодавства у напрямі впровадження пропорційної моделі, яка б базувалася на моделі так званих "відкритих" (або "регіональних") партійних списків. Необхідно схвалити законодавчі норми, які б зробили відкритим фінансування партій та виборчих кампаній і унеможливити монополізм у їх фінансуванні [57].

Статтею 338 нового законопроекту передбачається, що загальнодержавний виборчий округ має поділятися на 27 регіональних виборчих округів, партія має висувати кандидатів єдиним списком у загальнодержавному виборчому окрузі, який формується та затверджується з'їздом партії. Із кандидатів, що включаються до загальнодержавного виборчого списку, партія формує і затверджує регіональні списки кандидатів у депутати від кожного виборчого регіону, а регіональний виборчий список партії має містити не менше 5 кандидатів.

У розподілі мандатів депутатів беруть участь виборчі списки кандидатів, які за підсумками голосування на виборах депутатів, набрали не менше чотирьох відсотків дійсних голосів виборців у загальнодержавному виборчому окрузі. Розподіл мандатів здійснюється ЦВК і відбувається у два етапи, а саме:

1) мандати розподіляються між кандидатами, включеними до регіональних виборчих списків політичних партій (водночас черговість включення кандидатів у регіональний список змінюється ЦВК за результатами голосування залежно від відсотка підтримки виборцями окремих кандидатів, включених до регіонального списку) (ст. 377);

2) на рівні загальнодержавного виборчого округу розподіляються мандати, які залишилися нерозподіленими за результатами першого етапу. Для цього ЦВК встановлює загальну кількість невикористаних голосів виборців, поданих у загальнодержавному виборчому окрузі на підтримку виборчого списку кожної партії, та ділить їх на виборчу квоту (ч.4 ст. 378). Мандати, які залишилися нерозподіленими за результатами першого етапу, розподіляються між кандидатами, включеними до виборчих списків партії в загальнодержавному окрузі, у порядку їх черговості в загальнодержавному виборчому списку цієї партії [56].

Подібну виборчу систему пропонують застосовувати також на міських виборах, а також на виборах до обласних рад, у яких кількість виборців перевищує 90 тис. осіб, до таких міст належать усі обласні центри, а також

декілька інших міст обласного значення. На виборах міських голів таких міст пропонується застосовувати виборчу систему абсолютної більшості, що має на меті підвищення рівня суспільної довіри та політичного авторитету міських голів відповідних міст.

Вибори до депутатів сільської, селищної ради, міської ради, районної ради пропонується проводити за системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, відповідно у кожному окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів, водночас вибори депутатів районної ради пропонується проводити за системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами сіл, селищ (громад), міст, які входять до складу відповідного району [56].

У кожному такому окрузі можуть бути обрані не менше двох та не більше чотирьох депутатів. Щодо виборів, які будуть проводитися на посаду міського голови чи голови селищної ради, вони за такою ж системою, проте з урахуванням того, що територіально вони мають проводитися на місцезнаходженні того села, до якого обирається відповідний голова ради.

Запровадження Виборчого Кодексу та перехід від змішаної виборчої системи до пропорційної системи з відкритими списками має досить позитивно відобразитися на політичному житті країні, адже це дозволить громадян обирати конкретних кандидатів, яких вони хочуть бачити в парламенті та на яких вони покладають право представляти їх інтереси на державному рівні, буде формуватися набагато якісніший склад Верховної Ради, а також буде можливість не допускати до парламенту депутатів, що не мають народної підтримки, адже при пропорційній системі із закритими списками, цієї можливості не було, бо виборці голосують саме за виборчий список від політичної партії, не маючи змоги при цьому будь-яким чином впливати на формування списку та обирати кандидатів, які будуть представляти їх інтереси у парламенті.

Щодо виборчого бар'єру у цьому законопроекті, то у тексті зазначається пропозиція зниження виборчого порогу до 4% замість існуючих на сьогоднішній день 5%, це зниження дозволить парламенту поповнитися новими політичними силами, які зможуть принести певні новації та новаторські ідеї, як у діяльність парламенту так і у вирішення проблемних питань, що складаються у суспільстві. Деякі вважають, що це сприятиме потраплянню у парламент занадто маленьких політичних партій та утворень, проте це не так, адже враховуючи нинішню демографічну ситуацію в Україні, зокрема анексію Криму та збройний конфлікт на сході України, трудову міграцію великої кількості населення за кордон, це є скоріше необхідним та вимушеним кроком, який потрібно зробити на благо суспільства та політичної системи країни.

Наразі у суспільства склався досить великий рівень недовіри до нинішніх політичних сил, а за результатами проведення досліджень різними соціологічними організаціями, існує великий відсоток тих людей, які взагалі не хочуть приймати участь у голосуванні або взагалі мають намір проголосувати проти всіх кандидатів у народні депутати. Також на законодавчому рівні не закріплено можливість об'єднання малих політичних партій для участі у виборчій кампанії, тобто якщо дві маленькі політичні партії захочуть об'єднати свої зусилля для того, щоб прийняти участь у виборах та подолати 5% бар'єр, законодавчо вони не матимуть такої можливості, що є також певною дискримінацією з боку великих політичних сил, які не дуже хочуть допускати нових людей до влади та розподілу депутатських мандатів у парламенті.

Деякі політичні діячі пропонують взагалі зменшити виборчий поріг до 3%, адже на їхню думку сьогодні до парламенту мають змогу потрапити лише великі політичні утворення та партії, які мають за собою фінансування з боку олігархії, та мають вплив на ЗМІ, використовуючи їх за власними інтересами для перемоги на виборах та недопущення до парламенту нових політичних партій та нових обличь, які можуть певною мірою змінити

ситуацію у країні. Зниження прохідного бар'єру до 3% дозволить потрапити до Верховної Ради професійним та порядним людям, які будуть перш за все реалізовувати інтереси суспільства, а не вирішувати власні питання, та дасть змогу оновити склад парламенту чи не на третину від його нинішнього складу. Хоча зараз до парламенту і потрапила велика кількість нових обличь, після позачергових виборів, що пройшли у 2019 році, проте ефективність діяльності парламенту значною мірою не підвищилася, вже є значні покращення та зрушення у політичному курсі країни, проте всеодно за закритими списками до Верховної Ради потрапили ті особи, яких взагалі не має бути у парламенті, хоча і сформовано парламентську більшість і проведення реформ, перш за все законодавчих, іде швидкими темпами, та серед депутатів все ж таки немає єдності, постійно виникають суперечки з тих питань, з яких їх взагалі не має бути.

Також проект Виборчого Кодексу передбачає внесення певних змін, щодо повернення грошових застав політичним партіям, а саме за чинним законодавством, вона повертається лише тим політичним партіям, які отримали достатню підтримку на виборах та пройшли до Верховної Ради, а за запропонованими нововведеннями грошову заставу пропонується повертати ще й тим партіям, що отримали від виборців по результатах голосування 2 %. Зокрема новий проект Виборчого Кодексу передбачає внесення певних змін до порядку формування складу ЦВК, а також положень щодо припинення повноважень голови ЦВК у зв'язку із досягненням визначеного у законодавстві віку.

Зокрема варто зазначити про зміни, щодо виборів Президента України, а саме положення про можливість бути обраним на цей пост більше ніж два рази. Відповідно за новими нормами проекту Виборчого Кодексу, особа яка обиралася та займала пост Президента України двічі підряд не може більше обіймати цю посаду взагалі, навіть якщо після цього строку була зроблена перерва. Ця норма суперечить нормам Конституції України, а саме ч.3 ст. 103, якою передбачається що «одна й та сама особа не може бути

Президентом України більше ніж два строки підряд»[1]. Адже наведені норми Конституції не забороняють особі займати пост Президента України, якщо після двох строків її обрання, вона зробила перерву та згодом знову висунула свою посаду на цей пост.

Також пропонується запровадити збір підписів на підтримку реєстрації від осіб, що мають представницький мандат, це нововведення хочуть застосовувати при виборах Президента України, має бути зібрано не менш ніж 300 підписів, зокрема по п'ятнадцять у кожному із двох третин регіонів. Ця новела є не зовсім доцільною, хоча її метою є демонстрація, що майбутній кандидат у Президенти України має достатню підтримку серед громадськості, а також серед авторитетних політиків та політичних діячів, проте практика застосування такої системи показала її неефективність, адже на попередніх виборах кандидати не набирали необхідну кількість голосів, крім того, підписи збираються не від громадян України, а від осіб із представницькими мандатами, що не підвищить стабільність та ефективність інституту виборів.

Запровадження Виборчого Кодексу та пропорційної виборчої системи із відкритими списками зокрема істотно вплине і на урегулювання проблеми гендерного представництва у парламенті, адже за статистикою частка жінок, що мають депутатські мандати становить близько 13% і це є найнижчим показником серед усіх країн Європи. Тобто запровадження відкритих списків забезпечить жіночій частині населення більше можливостей, для реалізації державних інтересів та суспільних інтересів у парламенті, збільшить їх шанси отримати депутатські мандати. Чинна пропорційна виборча система, яка базується на моделі так званих "закритих списків", є одним із головних чинників, який провокує державно-політичні конфлікти. Ця виборча система фактично унеможлиблює оновлення політичних елітних груп і деформує етичні норми політичної діяльності [57].

Загалом, Виборчий Кодекс ще перебуває на стадії активного обговорення і станом на сьогодні до нього надійшло уже близько 4400

поправок, тобто є достатньо велика кількість моментів та проблемних питань, що поки що перебувають на стадії доопрацювання, адже досить часто, проект цього законодавчого акту суперечить нормам чинного законодавства, зокрема Конституції України. Ці дискусійні положення необхідно виносити на обговорення під час пленарних засідань Верховної Ради, а також виносити на обговорення із громадськістю, дослуховуватися до думок провідних наукових діячів, адвокатів, юристів, не потрібно поспішати. Влада має розуміти, що Виборчий Кодекс є надважливим законодавчим документом, адже саме він уніфікує та поєднає у собі законодавчі норми про вибори, регламентує етапи та стадії виборчого процесу, діяльність окремих суб'єктів під час виборчого процесу він має забезпечити повноту, стабільність, системність та логічну послідовність усіх процесів що протікають у виборчій системі, узгодити норми що регулюють виборчий процес та створити умови, за яких застосування виборчого законодавства на практиці буде зручних для усіх суб'єктів виборчого процесу. Зокрема потребують регулювання питання пов'язані із судовим розглядом справ, із достатнім рівнем освіченості суддів та їх загальної компетентності щодо вирішення виборчих спорів, адже зараз судові спори що стосуються питань виборів та виборчого процесу розглядаються на досить слабкому рівні, часто справи закриваються, чи повертаються на попередній розгляд, через порушення норм матеріального та процесуального права суддями, а це є безпосередніми наслідками того, що у виборчому законодавстві є багато прогалин, немає єдиної виборчої практики регулювання зазначених питань, немає єдиного кодифікованого документу, який би всебічно та детально регулював та регламентував вищезазначені питання.

Також реформування виборчої системи має призвести до запровадження виборчої системи із відкритими списками, яка вже давно чекає свого часу, більшість політичних діячів перед виборами постійно обіцяють її запровадження, та поки що вагомих зрушень у цьому напрямку немає. Відкриті списки забезпечать відновлення втраченого зв'язку між

кандидатами та їх виборцями, як це було за часів використання мажоритарної системи, а також у депутатів буде певний рівень політичної відповідальності перед своїми виборцями, бо за часів існування системи із закритими списками цей фактор почав відходити на задній план, бо виборці ніяким чином не могли вплинути на формування виборчих списків та на виконання кандидатами у народні депутати своїх обіцянок, у представників парламенту певною мірою сформувався ценз безвідповідальності перед особами що їх підтримували на виборах, бо за закритими списками, як вже зазначалося вище люди голосують за певний список від політичної партії, а не за окремого кандидата. Запровадження пропорційної виборчої системи із відкритими списками є невід'ємною складовою прийняття Виборчого Кодексу, адже обидва ці аспекти нерозривно пов'язанні один з одним, і початок їх роботи буде новим етапом політичного життя суспільства, та на мою думку призведе до значних змін у політичному складі Верховної Ради та місцевих рад у кращому напрямку, підвищить ефективність та стабільність діяльності представницьких органів, урізноманітнить їх склад, допоможе не просто новим кандидатам, а свідомим та професійним особам спробувати свої сили та потрапити у парламент, забезпечить можливість маленьких політичних партій спробувати свої сили на політичній арені.

3.3 Впровадження електронного голосування як інструменту для збільшення ефективності виборчого процесу(на прикладі інших країн).

Електронне голосування – термін, який використовують для різних типів голосування, охоплюючи ним як процес здійснення голосування за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення. Електронне голосування є неодмінною складовою впровадження політики електронної демократії (e-democracy) в Україні. Впровадження останньої включає у себе, окрім голосування, отримання

громадянами повного комплексу відкритої інформації, надання адміністративних послуг у мережі Інтернет і контроль за виконанням прийнятих рішень [58]. Електронне голосування на міжнародній арені застосовується у найбільш розвинутих та демократичних країнах світу. Його використовують як інструмент для збільшення ефективності виборчого процесу, та підвищення довіри населення до управління голосуванням, визначенням його результатів та мінімізації фальсифікацій та махінацій під час його проведення. Створення ефективної та стабільної системи електронного голосування дає змогу підвищити рівень захищеності волевиявлення виборців, спрощує процедуру підрахунку голосів та забезпечує пришвидшення їх підрахунку та оголошення результатів, проте у той же час, якщо система буде погано продуманою та недостатньо ретельно спланованою це може призвести до серйозних проблем під час виборчого процесу, що можуть підірвати його ефективність. На сьогоднішній момент на виборчих дільницях воно використовується лише у найбільш демократичних країнах світу, у той час як голосування за допомогою мережі Інтернет існує у тих країнах світу, які територіально не займають великою площі та не мають історично військових конфліктів.

Тобто просліджується тенденція, що можливість запровадження такої системи можлива далеко не в усіх країнах світу, адже перш за все ця система має працювати стабільно та бути захищеною від зовнішніх впливів та махінацій, які вона покликана прибрати. Електронне голосування, як правовий інститут має забезпечувати просування демократії та поліпшенню ефективності усього виборчого процесу, зокрема зменшувати витрати на проведення самого етапу голосування. Якщо така система належним чином відпрацьована та детально розроблена, вона мінімізує певні методи шахрайства, підвищує доступність та спрощує голосування для пересічних громадян, і у перспективі зменшує фінансові витрати на виборчий процес.

Для детальної характеристики електронного голосування, зокрема і на прикладі інших країн, які використовують цю систему, необхідно зазначити сильні та слабкі сторони е-голосування, що будуть відображені у Табл. 3.1

Таблиця 3.1 Переваги та недоліки використання системи електронного голосування

Переваги використання електронного голосування	Недоліки використання електронного голосування
--	--

<ul style="list-style-type: none"> - Швидший підрахунок голосів і формування таблиць; - Більш точні результати, через те що їх перевіряє автоматична система; - Ефективне керування складними формулами виборчих систем, що потребують складних процедур підрахунку голосів; - Попередження шахрайства на виборчих дільницях та під час підбиття підсумків завдяки зниженню втручання людини; - Можливість використання багатомовних користувацьких інтерфейсів, що для багатомовного електорату може слугувати краще, ніж паперові бюлетені; - Потенційне зростання рівня участі та явки на виборах, особливо за використання голосування в Інтернеті; - Ефективне керування складними формулами виборчих систем, що потребують складних процедур підрахунку голосів; - Краще пристосоване до потреб все більш мобільного суспільства; - Більша зручність для виборців. 	<ul style="list-style-type: none"> - Брак прозорості; - Обмежена відкритість і розуміння системи тими, хто не є експертами; - Брак узгоджених стандартів для систем е-голосування; - Потенційне порушення таємниці голосування, особливо за систем, які одночасно виконують функції аутентифікації виборців і голосування; - Ризик маніпулювання інсайдерами з розширеним доступом до системи або хакерами ззовні; - Імовірність шахрайства шляхом масштабної маніпуляції невеликою групою інсайдерів; - Зростання вимог до безпеки для захисту системи голосування під час виборів і в період між виборами, зокрема під час транспортування, зберігання й обслуговування; - Нижчий рівень контролю виборчою адміністрацією через високу залежність від постачальників та/або технологій. - Можливий конфлікт з існуючою правовою базою.
---	---

Щодо запровадження системи електронного голосування та досвід її використання у зарубіжних країнах, можна розпочати з держави, що

знаходиться від України не так далеко, а саме з Естонії, у якій інститут електронного голосування є одним із найкращих у світі. У цій країні інститут Інтернет-голосування було запроваджено ще у 2005 році, і з самого початку ця система була достатньо добре налагоджена і відпрацьована, і користувалася високим рівнем довіри серед населення. Історично Естонія дуже демократична країна, яка є вільною від конфліктів, та має достатньо високий рівень довіри до своїх інституцій, зокрема і до інституту електронного голосування, адже з його запровадженням розпочався процес діджиталізації інших установ та інститутів країни. Цей рівень довіри та стабільності не підірвали навіть хакерські атаки, що відбулися у 2007 році, а за статистичними даними майже 24 відсотки естонців віддали свої голоси у режимі онлайн.

З моменту запровадження Інтернет-голосування у 2005 р. на місцевих виборах, такий метод голосування застосовувався тут 7 разів: у жовтні 2005, 2009 та 2013 рр. на місцевих виборах, у 2007 та 2011 рр. на парламентських виборах та у 2009 та 2014 рр. на виборах до Європейського Парламенту. Кількість виборців які голосували он-лайн також з роками зростала від 2% у 2005 р. до 31% у 2014 р. [59 с. 60; 60 с.52], незважаючи на масові хакерські атаки, які під час виборів 2007 р. ледь не підірвали довіру громадян країни до е-голосування [61 с. 171]. В Естонії зокрема інститут традиційного голосування також зберігся, а голосувати на виборах можна протягом 4-6 днів, під час цього строку можна змінити свій голос скільки завгодно разів, а в останній день голосування цього зробити вже не можна, що є цілком логічним.

Не можна не згадати про таку країну як Сполучені Штати Америки, де була перша спроба провести голосування за допомогою Інтернету, ще у 2000 році, у штаті Орегон. З того часу, система електронного голосування у США значною мірою покращилася і вдосконалилася, ця система почала досить широко застосовуватися на місцевих та федеральних виборах. У 2002 році був прийнятий федеральний Закон «Help America Vote Act» (Допоможемо

Америці проголосувати). Метою якою була відмова від паперових бюлетенів, важільних апаратів (виборці тиснуть на важіль біля прізвища кандидата) та перфокарткових машин (на спеціальних картах поряд з прізвищами кандидатів пробиваються отвори) [59, с. 59]. Електронна система безпосереднього запису була однією із кращих у світі – паперові бюлетені взагалі не застосовувалися, процедура волевиявлення громадян здійснювалася виключно за допомогою електронних пристроїв, що потім заносили дані до загального комп'ютера. Проте найбільшого поширення у виборчій кампанії 2004 року набула система сканування бюлетенів, коли за допомогою спеціального пристрою або вручну виборець заповнював бюлетень, який потім зчитувався сканером на машині для голосування. Це дало змогу автоматизувати процес підрахунку голосів на виборчих дільницях та уникнути можливих проблем з фальсифікацією бюлетенів під час підрахунку голосів [62, с. 51].

Однак не усюди досвід запровадження електронної системи голосування мало позитивний досвід, так наприклад у Фінляндії у 2008 році голосування через Інтернет було вперше запроваджено на місцевих виборах. Зі своїх домашніх комп'ютерів виборці не мали змогу проголосувати, для цього були створені спеціальні кабінети для голосування на виборчих дільницях, у цих кабінетах був доступ до мережі Інтернет і у них безпосередньо виборці голосували за певного кандидата, якому вони надають перевагу. Проте був системний збій і частина голосів виборців зникла, їх неможливо було поррахувати і на тих дільницях де застосовувалася система електронного голосування, потрібно було повторно проводити етап голосування, вже із застосуванням традиційної системи.

Таким же чином як у Фінляндії онлайн-голосування у тестовому режимі проводилося і у Франції на місцевих виборах 2001 року – через кабінети для голосування на виборчих дільницях. В 2009 році французьке Міністерство закордонних справ, для полегшення процедури голосування,

дозволило онлайн-голосування громадянам Франції, які проживають за кордоном [64].

Швейцарія також була однією із перших країн, що спробували запровадити інститут електронного голосування, і це не дивно, адже країна є абсолютно нейтральною, не входить ні до Європейського Союзу ні до НАТО, зі стабільною економікою та розвинутим демократичним суспільством. У 2003 році тут вперше використали систему експериментального електронного голосування за допомогою використання системи «E Voting». Згідно з планами швейцарського уряду, на чергових парламентських виборах у 2015 р. в мережі Інтернет могла вже проголосувати абсолютна більшість громадян, навіть ті, які перебували поза межами своєї країни [63 с. 77-78]. У цій країні система електронного голосування продовжує постійно вдосконалюватися та покращуватися, з'являються нові системні елементи та складові, що певною мірою роблять процес волевиявлення більш безпечним, як наприклад авторизація за індивідуальним кодом для участі у виборах. За статистичними даними, на сьогоднішній день у Швейцарії близько 30% місцевих виборів проводяться із використанням системи електронного голосування.

У Швеції також достатньо добре працює інститут електронної демократії та електронного голосування на місцевому рівні. Основною передумовою такої успішності електронної демократії є те, що у Швеції муніципалітети є відносно самостійними, тобто дуже легко запровадити нововведення та новації у маленьких містах, де населення відносно невелике і політичні процеси протікають у дещо іншій формі, зокрема політики мають ширше поле для здійснення своєї безпосередньої діяльності.

Щодо заокеанських країн, то можна привести приклад використання системи електронного голосування в таких країнах, як Японія, Бразилія та Нова Зеландія. У Японії інститут електронного голосування застосовується лише частково, а саме під час процедури підрахунку голосів. Процедура

голосування проходить наступним чином – на виборчих дільницях виборці від руки прописують імена кандидатів, за яких вони віддають свій голос, неважливо за якою він системою балотується та обирається, потім силові структури, у особі поліцейських вивозять виборчі бюлетені із усіх виборчих округів у одну ділянку, на якій спеціальна автоматизована система здійснює перевірку та підрахунок голосів, тобто активно використовується лише одна із складових електронної демократії у поєднанні із традиційною системою, що на мою думку на сьогоднішній день є одним із найоптимальніших варіантів використання системи електронного голосування у тій чи іншій країні. В загальному, система електронного голосування у Японії має більше негативний досвід, ніж позитивний, бо достатньо часті перебої електроенергії створюють проблеми для стабільної та ефективної роботи системи електронного голосування. На сьогоднішній момент, електронне голосування проводиться лише частково, в частині підрахунку голосів, а в загальному обсязі, воно не використовується на території цієї країни.

У Бразилії були досить частими випадки шахрайства та маніпуляцій під час проведення виборів, і владою було прийнято рішення здійснити спробу запровадити інститут електронного голосування. У цій країні, до запровадження системи електронної демократії підійшли досить принципово і розробили багаторічну концепцію запровадження системи електронного голосування, яка включала наступні етапи:

- Спочатку, розпочалася кампанія по інформуванню суспільства, включаючи техніко-економічне обґрунтування доцільності використання цієї системи, зокрема і спрощення самої процедури голосування та виборів в цілому;
- Розбудова спроможностей ОУВП та оцифрування елементу агрегації результатів;
- Початок розробки та тестування програмного забезпечення, за допомогою якого мала б працювати система;
- Процес тестування обладнання у суспільстві;

- Остаточне рішення щодо програмного забезпечення, а також типу обладнання, що найкраще підходить саме цій країні;
- Авторизація е-голосування на місцевих і муніципальних виборах у 1996 р;
- Огляд системи після проведення виборів, підбиття підсумків, аналіз недоліків та переваг та подальше удосконалення системи;
- Повне розгортання електронного голосування на загальних виборах 2002 р;

У 2002 році, в країні були проведені перші у світі загальнонаціональні електронні вибори глави держави. За ходом виборів спостерігали як представники різних країн світу (США, Японії, Мексики, Венесуели) так і представники міжнародної організації «Transparency International», які підтвердили, що процедура голосування виключала можливості підтасувань і зловживань під час волевиявлення [62, с. 52]. У 2009 році, урядом Бразилії навіть було проведено спеціальний конкурс серед хакерів, які мали перевірити захищеність та досконалість роботи усієї системи.

Таким чином, на прикладі Бразилії видно, що ґрунтовний та всебічний підхід до запровадження системи електронної демократії, зокрема із розробленням детального плану щодо її запровадження та формування у суспільства відповідного рівня довіри до цієї системи є абсолютно можливим, це яскравий приклад того, чого можна досягти завдяки успішній побудові довіри, спроможностей і консенсусу протягом багатьох років та декількох електоральних циклів.

У Великобританії з 2002 по 2007 роки було проведено більше тридцяти тестових онлайн-голосувань на місцевих виборах. Проте у 2005 р. Дійшли висновку, що системи е-голосування надто дорогі та не сприяють збільшенню участі у виборах [64].

У Нідерландах у 2008 р. е-голосування було призупинене після 20 років використання, коли активісти показали, що системи, які використовуються, за певних обставин можуть поставити під загрозу таємницю голосування.

Офіційна комісія встановила, що Міністерству внутрішніх справ й у справах королівських відносин, відповідальному за організацію виборів, бракувало внутрішнього експертного досвіду, що спричиняло занадто велику залежність від постачальників та агентств із сертифікації. Виборцям довелося знову взятися за ручку та папір. Незважаючи на ці проблеми, багато зацікавлених сторін, особливо мери та виборці, все ще довіряють е-голосуванню. Маючи позитивний минулий досвід, вони просять відновити голосування через комп'ютери.

На Філіппінах, за результатами пілотних проектів у регіонах у 2008 р. електронне голосування на базі PCOS було впроваджено по всій країні в 2010 р. У результаті затримок на ранніх етапах реалізації проекту на імплементацію системи залишалось менше одного року. Десять за тиждень до виборів система ледве не розвалилася, коли було виявлено, що всі 75 000 PCOS-машин були невірно налаштовані. Проблему вирішили в останню мить шляхом фізичного переналаштування всіх машин для голосування в ході масової логістичної операції. У кінцевому підсумку після успішних виборів однією з проблем залишалось те, наскільки ОУВП залежав від постачальника системи.

У Ірландії у період з 2005 по 2009 рр. Ірландія інвестувала понад 60 мільйонів євро до системи електронного голосування без VVPAT, аж поки не вирішила, що система ненадійна та потребує додаткових дорогих модифікацій, перш ніж її можна буде використовувати. Високі витрати в поєднанні з браком довіри призвели до скасування е-голосування в 2009 р. За відсутності рішення щодо знищення машин, які не використовуються, Ірландія все ще повинна буде в найближчому майбутньому покривати витрати на зберігання.

Індія після пілотних проектів, що розпочалися з 1982 року, як найбільша демократична країна в світі успішно з 2002 р. використовує машини для голосування по всій країні. Дві наочні особливості індійських АГ – це низька ціна (значно нижча, ніж для більшості інших систем) і

порівняно прості технології. Індійська система не передбачає паперового сліду, що сприймається широкою громадськістю, враховуючи абсолютну довіру, яку організаційно має ОУВП. Однак, простота системи викликала полеміку навколо ймовірних проблем із безпекою в 2010 р. і призвела до того, що індійський ОУВП замислився над впровадженням паперового сліду в 2011 р.

Щодо Німеччини, у 2009 р. е-голосування було визнано неконституційним. Відповідно до конституції всі вибори мають бути публічними. Конституційний Суд постановив, що цей принцип вимагає, щоб основні етапи виборів, включаючи голосування та підрахунок голосів, підлягали громадській перевірці, що не повинна вимагати спеціальних знань. Важливим питанням також вважався незалежний метод виявлення будь-яких помилок обчислення.

Коли 2004 року в Венесуелі було запроваджено електронне голосування на основі DRE, довіра до неупередженості ОУВП була дуже низькою. Потенційні вигоди в вигляді обмеження широкомасштабного шахрайства по всій країні завдяки е-голосуванню компенсувалися браком довіри на центральному рівні, виникли побоювання, що нова система е-голосування буде використовуватися для маніпулювання результатами. Це, в поєднанні з технічними недоліками системи, що не усували теоретичну можливість перехресного зіставлення виборців і голосів, створило критичну ситуацію всього за кілька днів до виборів 2005 р. Ефективні засоби відновлення довіри включали масове перерахування паперових слідів на 45 відсотках виборчих дільниць (це набагато більше, ніж невеликі статистичні вибірки, які зазвичай вважають достатніми) та ліквідація автоматизованого процесу ідентифікації. Це зробило процес дуже дорогим і не більш економічним у порівнянні з варіантами паперового голосування. Але це був єдиний спосіб виправити брак довіри, який суто технологічне рішення не могло компенсувати.

Перші спроби закріпити на законодавчому рівні запровадження електронного голосування у нашій державі були зафіксовані ще в 2011-му році, коли у Верховній Раді був зареєстрований законопроект Про концепцію «Запровадження системи електронного голосування» [65]. Проте зараз, інститут електронного голосування перебуває на рівні підготовки та проектів і до моменту запровадження цієї системи в Україні ще дуже далеко, адже потрібно вирішити цілий ряд проблемних питань, які постають навіть на стадії проектів та роздумів, необхідно брати приклад з таких країн, як Бразилія, що поступово, у своєму темпі пояснила суспільству необхідність запровадження такої системи, розробила концепцію, створила програмне забезпечення та необхідне обладнання, та поступово за декілька виборчих процесів удосконалила систему, зробивши її однією із найбільш стабільних систем електронного голосування у світі. Влада нашої країни має взяти це за приклад, і також поступово, не поспішаючи крок за кроком запровадити інститут електронного голосування і у нас, подивитись, яким чином це краще зробити, як його краще поєднати із традиційним голосуванням, тобто необхідно дуже скрупульозно підійти до вирішення даного питання.

Аналізуючи інформацію наведену у цьому розділі, можна зробити наступні висновки, щодо шляхів реформування виборчої системи, запровадження новацій у голосуванні та покращення ситуації із розглядом спорів, що виникають під час перебігу виборчого процесу. Усі ці питання нерозривно пов'язані між собою, і вирішення одного тягне за собою вирішення певної складової іншої проблеми, адже з реформуванням виборчої системи та запровадженням Виборчого Кодексу, уніфікуються виборчі норми, стабілізується виборчий процес, буде запроваджуватися та використовуватися єдина виборча практика, що значною мірою буде сприяти ефективному розгляду судових спорів, що виникають з питань виборчого процесу. Необхідно значною мірою переглянути та вдосконалити окремі норми виборчого законодавства, що будуть складовою частиною Виборчого Кодексу, провести реструктуризацію та оновлення окремих виборчих

інститутів, насамперед провести зміни самої виборчої системи на парламентських та місцевих виборах.

При виборі виборчої системи, яка буде запроваджена на території України, необхідно прислуховуватися до досвіду та пропозицій міжнародних партнерів, зокрема Венеціанської комісії, які рекомендують дуже детально та скрупульозно підходити до реформування виборчої системи та запровадження Виборчого Кодексу. Щодо запровадження конкретного типу виборчої системи, аналізуючи попередній досвід використання мажоритарної системи, змішаної системи та пропорційної системи із закритими списками, на мою думку необхідно запроваджувати пропорційну систему із відкритими списками, адже це дуже позитивно вплине на вирішення проблемних питань пов'язаних із виборчим процесом. Необхідно запровадити виборчу систему п, яка дозволила б персоніфікувати голосування, тобто запровадити відкриті списки кандидатів, що передбачає запровадження регіональних виборчих округів, і водночас зберегти стимули до підтримки загальноукраїнського характеру політичних партій, недопущення їх регіоналізації, що може нести загрозу подальшого поглиблення міжрегіональних конфліктів і дестабілізації ситуації в державі.

Щодо запровадження інституту електронної демократії, зокрема електронного голосування, Україна має починати робити відповідні кроки у цьому напрямку, адже у нас є високий науково-технічний потенціал і ми не маємо стояти осторонь у процесі запровадження наукових та технічних здобутків на усіх ланках суспільного життя, зокрема і під час проведення виборів. Хоча у системи електронного голосування є багато недоліків, проте досвід певних країн, зокрема Бразилії показує, що якщо все детально продумати та підійти до вирішення питання серйозно, прийняти відповідну нормативно-правову базу, забезпечити розгалужену електронну інфраструктуру, встановити сертифіковане програмне забезпечення, здійснити підготовку виборчих органів та організувати навчання громадян щодо використання нових технологій, що дозволить провести визнані

демократичні вибори з високим рівнем громадської довіри до виборчого процесу, то така система буде працювати стабільно і підвищить ефективність виборчої системи, зокрема і під час проведення стадії голосування, підрахування голосів та оголошення результатів. У нашої влади та у нашого суспільства ще є над чим працювати, певні кроки вже робляться, проте необхідно набратися впевненості і робити більш рішучі кроки для покращення не тільки виборчого процесу, а й усього суспільно-політичного життя в Україні.

ВИСНОВКИ

У даній дипломній роботі було досліджено вибори, як політичний інститут, принципи та засади, завдяки яким функціонує виборчий процес, надано визначення основним термінам, що визначають виборчий процес, проаналізовано історичну складову формування та становлення виборів та виборчої системи на території України, зокрема детально досліджено поетапний процес формування сучасної виборчої системи, на основі досвіду використання мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості, змішаної виборчої системи, а також пропорційної системи із закритими списками, визначено шляхи реформування виборчої системи, шляхом проведення законодавчих реформ, у контексті запровадження Виборчого Кодексу а також висвітлено питання, щодо запровадження інституту електронного голосування, та досвід його використання у зарубіжних країнах. Виборча система на теренах України пройшла достатньо довгих шлях становлення та формування, і ці процеси тривають і до сьогоднішнього моменту, а з часів незалежності України, виборча система взагалі зазнала дуже значущих змін, як на законодавчому рівні та і на суспільно-політичному, і ці процеси тривають і далі, проте потрібно чітко розуміти та визначати курс, за якими буде здійснюватися реформування виборчої системи.

Щодо виборів як політичного інституту, то вони є достатньо врегульованими, принципи та засади функціонування виборчої системи є

достатньо регламентованими, хоча і не без недоліків. Політична еліта має провести ряд реформ, зокрема і вести певну новизну у провідні засади регулювання виборчого процесу, заповнити прогалини, що виникають під час виборів. Щодо застосування саме певного типу виборчої системи, жодна із систем, які застосовувалися до цього, не показали достатнього рівня ефективності та стабільності, досить часто негативні сторони та недоліки окремих типів виборчих систем набували ще більшого масштабу, а переваги їх використання фактично нівелювалися. Сюди можна віднести і фальсифікації під час виборчого процесу, зокрема і маніпуляції та вплив на безпосереднє волевиявлення виборців зловживання адміністративним ресурсом та засобами адміністративного впливу на перебіг голосування та результати виборів – ці явища були притаманні мажоритарній системі абсолютної більшості.

Пропорційна система була покликана зменшити рівень махінацій та фальсифікацій під час проведення виборів, і певною мірою ситуація покращилася, проте виникли нові проблеми, які потребували нагального вирішення, зокрема до партійних списків включалися некомпетентні та нікому не відомі особи, подеколи із кола тих, хто має певну владу у партійній верхівці, тобто люди приходили у Верховну Раду та просували своїх кандидатів для вирішення власних питань, а не для вирішення проблем та реалізації інтересів суспільства на загальнонаціональному рівні. Хоча рівень фальсифікацій було зменшено, складна система підрахунку голосів та визначення результатів також певною мірою призвела до фальсифікації результатів голосування, також гальмувався розвиток малих та середніх партій, відбувалася покупка партійних місць у партійних списках, кандидати, які взагалі не мали б бути у Верховній Раді, проходили до неї за допомогою сили грошей та знайомств у партійній верхівці. Щодо змішаної виборчої системи, вона була покликана подолати вищезазначені проблеми, а також недоліки обох виборчих систем, мінімізувати їх та вдосконалити кожную із складових, з метою забезпечення стабільної та ефективної роботи виборчої

системи. Окрім того, змішана виборча система створила труднощі у порозумінні в парламенті між депутатами та різними політичними силами, обраними за різними способами, тобто за тими, хто був обраний за допомогою мажоритарної системи та тими хто був обраний за пропорційною системою.

Досвід використання різних типів виборчих систем доводить, що модель виборчої системи не має сліпо запозичуватися із інших країн та базуватися тільки на досвіді їх використання на міжнародній арені, вона має бути ефективною і сприйматися суспільством України, підходити саме нашому суспільству та нашій політичній моделі суспільства. Зазначені у даній дипломній роботі типи виборчих систем не підходять ні нашому суспільству, ні нашій політичній моделі, дуже багато недоліків, які переважають над їх перевагами, створюючи проблеми у політичній системі країни, які чинні виборчі системи не можуть вирішити. Потрібно внести відповідні зміни до виборчого законодавства, і запровадити вибори на основі пропорційної системи з відкритими виборчими списками, бо система закритих списків не підходить такій великій за географічною територією країні, як Україна, зокрема суспільство за закритими списками втрачає можливість голосувати за конкретних кандидатів, яким вони надають свою перевагу, а голосують за цілий список кандидатів, яких вони не знають і навіть не мають розуміння, хто за цими списками буде представляти їх інтереси у парламенті. Також є варіант застосування мажоритарної системи, але лише із можливістю висування кандидатів тільки від політичних партій, тобто у такому випадку нівелюються ситуації, за яких депутати втрачають зв'язок та певну міру відповідальності перед своїми виборцями, народні обранці будуть підзвітні впершу чергу своїм виборцям і в той же час партії, яку вони представляють.

Серед шляхів реформування виборчої системи також надважливим питанням є запровадження новацій у голосуванні та покращення ситуації із розглядом спорів, що виникають під час перебігу виборчого процесу. Усі ці

питання нерозривно пов'язані між собою, і вирішення одного тягне за собою вирішення певної складової іншої проблеми, адже з реформуванням виборчої системи та запровадженням Виборчого Кодексу, уніфікуються виборчі норми, стабілізується виборчий процес, буде запроваджуватися та використовуватися єдина виборча практика, що значною мірою буде сприяти ефективному розгляду судових спорів, що виникають з питань виборчого процесу. Необхідно значною мірою переглянути та вдосконалити окремі норми виборчого законодавства, що будуть складовою частиною Виборчого Кодексу, провести реструктуризацію та оновлення окремих виборчих інститутів, насамперед провести зміни самої виборчої системи на парламентських та місцевих виборах.

При виборі виборчої системи, яка буде запроваджена на території України, необхідно прислуховуватися до досвіду та пропозицій міжнародних партнерів, зокрема Венеціанської комісії, які рекомендують дуже детально та скрупульозно підходити до реформування виборчої системи та запровадження Виборчого Кодексу. Щодо запровадження конкретного типу виборчої системи, аналізуючи попередній досвід використання мажоритарної системи, змішаної системи та пропорційної системи із закритими списками, на мою думку необхідно запроваджувати пропорційну систему із відкритими списками, адже це дуже позитивно вплине на вирішення проблемних питань пов'язаних із виборчим процесом. Необхідно запровадити виборчу систему п, яка дозволила б персоніфікувати голосування, тобто запровадити відкриті списки кандидатів, що передбачає запровадження регіональних виборчих округів, і водночас зберегти стимули до підтримки загальноукраїнського характеру політичних партій, недопущення їх регіоналізації, що може нести загрозу подальшого поглиблення міжрегіональних конфліктів і дестабілізації ситуації в державі.

Зокрема необхідно розглядати питання запровадження інституту електронної демократії, зокрема електронного голосування, Україна має починати робити відповідні кроки у цьому напрямку, адже у нас є високий

науково-технічний потенціал і ми не маємо стояти осторонь у процесі запровадження наукових та технічних здобутків на усіх ланках суспільного життя, зокрема і під час проведення виборів. Хоча у системи електронного голосування є багато недоліків, проте досвід певних країн, зокрема Бразилії показує, що якщо все детально продумати та підійти до вирішення питання серйозно, прийняти відповідну нормативно-правову базу, забезпечити розгалужену електронну інфраструктуру, встановити сертифіковане програмне забезпечення, здійснити підготовку виборчих органів та організувати навчання громадян щодо використання нових технологій, що дозволить провести визнані демократичні вибори з високим рівнем громадської довіри до виборчого процесу, то така система буде працювати стабільно і підвищить ефективність виборчої системи, зокрема і під час проведення стадії голосування, підрахування голосів та оголошення результатів. У нашої влади та у нашого суспільства ще є над чим працювати, певні кроки вже робляться, проте необхідно набратися впевненості і робити більш рішучі кроки для покращення не тільки виборчого процесу, а й усього суспільно-політичного життя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Бучин М. Впровадження електронного голосування в Україні: проблеми та перспективи. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/33188/1/056-126-127.pdf>.
3. Електронне голосування: веб-сайт. URL: <https://rada.opora.ua.org/novyny/novini/23280-a-iak-u-nykh-elektronne-holosuvannia>
4. Камінська Н.В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна : монографія Київ: КНТ, 2014. 414 с.
5. Особливості правосвідомості молоді як суб'єктів виборчого процесу на прикладі опитування студентів ЮФ НАУ / І. М. Сопілко, Т. Р. Папахчян // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2019. - № 1. - С. 54-60. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
6. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24 верес. 1997 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1997. - № 43. - Ст. 28.

7. Рибачук М. Історичні аспекти становлення виборчої системи України / М. Рибачук, І. Шкурат // Політичний менеджмент. – 2004. – Вип. 1. – С. 83–98.
8. Виборча система. *Солом'янське районне управління юстиції* : веб-сайт. URL: <http://www.solor.gov.ua/info/19/4619>
9. Конституція України. Науково-практичний коментар / О.Ф. Андрійко та ін.; ред. кол.: В.Я. Тацій та ін. 2-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с
10. Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов та ін.; ред. кол.: В.Я. Тацій та ін. Харків: Право; Київ: ІнЮре, 2003. 808 с
11. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Шемшученка Ю. С., Бабкіна В. Д. – К.: Вид-во «Генеза», 1997. – 400с
12. Чудаков М.Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Минск: Новое знание, 2001. – 576с.
13. Бакумов О.С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: монографія. Харків: Право, 2015. 248 с.
14. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юрид. фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с
15. Garronne P. The constitutional principles of electoral law. New trends in electoral law in a pan-European context: Proceedings of the UniDem Seminar (Sarajevo, April 17-18, 1998). Strasbourg: Council of Europe, 1999. P. 11-34.
16. Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов та ін.; ред. кол.: В.Я. Тацій та ін. Харків: Право; Київ: ІнЮре, 2003. 808 с.
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. веб-сайт: URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
18. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право України. 2010. № 10. С. 225-226

19. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

20. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV (в редакції від 01.01.2016 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14> (дата звернення 29.12.2019).

21. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 р. № 595-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 37-38. Ст. 366.

22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (у редакції від 18.01.2018 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 29.12.2018).

23. Закон України про вибори народних депутатів України від 17.11.2011 р. [Електронний ресурс]. — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061—17>.

24. Скідіна І. Оцінка ефективності сучасної змішаної виборчої системи на виборах до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — <http://naub.oa.edu.ua/2012/otsinka-efektyvnosti-suchasnoji-zmishanoji-vyborchoji-systemy-na-vyborah-do-verhovnoji-rady-ukrajiny/>.

25. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: Підручник. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. - К.: Правова єдність, 2010. - 432 с.

26. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення. Аналітична доповідь / О.А. Фісун, В.В. Борщевський, А.І. Кудряченко та ін.; за заг. ред. О.А. Фісуна. – К.: НІСД, 2007. – 120 с.

27. Радь Т. Змішані почуття від зміни виборчого законодавства [Електронний ресурс]/ Т. Радь.- Режимдоступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=5003>

28. Богашева Н., Ключковський Ю. Еволюція виборчої системи в Україні // Вісник Центральної виборчої комісії.— 2005.— №1.— С.42–49.

29. . Вибори відбулися! Чи зміни почалися? : зб. матеріалів семінару Київ. проекту Ін-ту Кеннана, 28 трав. 2002 р. – К. : Стилос, 2002. – 40 с

30. Бекешкіна І. Українські партії на парламентських виборах і структурованість українського суспільства / І. Бекешкіна // Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг ; за заг. ред. д-ра екон. наук Н. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. - К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. - 660 с.

31. Вибори до Верховної Ради України 2002 року : інформ.-аналіт. вид. / гол. редкол. М. М. Рябець. – К. : Центр. виб. комісія, 2002. – 676 с.

32. Вибори-2002 в оцінках громадян та експертів. – К. : Стилос, 2002. – 240 с

33. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влади України до і після виборів 2002 року [Електронний ресурс] / Микола Томенко // Універсум. – 2002. – № 9. – Режим доступу: http://www.universum.org.ua/journal/2002/tomen_9.html

34. Підсумковий звіт за результатами спостереження за виборами народних депутатів України 2012 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу :<http://electioninfo.org.ua/index.php?i=1315>

35. Бебик В. Політологія для політика і громадянина : монографія / В. М. Бебик. - К. : МАУП, 2004. - 424 с.

36. Звернення Президента України Л. Д. Кучми до українського народу з нагоди 11-ї річниці незалежності України [Текст] // Уряд. кур'єр. – 2002. – 28 серп.

37. Погорілко, В. Ф. [Виступ на «круглому столі»] [Текст] / В. Ф. Погорілко // Політична реформа в Україні: ключові питання і суперечності : матеріали «кругл. столу» / гол. ред. ради А. С. Гальчинський. – К. : НІСД, 2003. – С. 39–41.

38. Шкурат, І. В. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.01 / І. В. Шкурат. – К., 2002. – 20 с.

39. Пленарне засідання п'ятої сесії Верховної Ради України, 25 березня 2004 р. [Текст] : [Стеногр. звіт] // Бюлетень №29. – 2004. – Ч. II.

40. Погорілко, В. Вибори народних депутатів України – ключовий процес державотворення і правотворення [Текст] / В. Погорілко // Вісн. Центр. виборчої комісії. – 2005. – №1. – С. 38–41.

41. Давидович, Я. Досвід застосування пропорційної виборчої системи в Україні [Текст] / Я. Давидович // Вибори та демократія. – 2007. – №2. – С. 121–124.

42. Райковський, Б. С. Вибори та виборчі системи в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства [Текст] : дис. ...канд. політ. наук : 23.00.02 / Б. С. Райковський. – Миколаїв, 2008. – 192 с.

43. Лукаш, С. Ю. Законодавче закріплення пропорційної виборчої системи у світлі особливостей формування політичних партій України [Текст] / С. Ю. Лукаш // Проблеми формування електоральної культури населення : зб. наук. ст. (за матеріалами XVII Харк. політол. читань). – Х. : Право, 2005. – С. 58–59.

44. Лукаш, С. Ю. Законодавче закріплення пропорційної виборчої системи у світлі особливостей формування політичних партій України [Текст] / С. Ю. Лукаш // Проблеми формування електоральної культури населення : зб. наук. ст. (за матеріалами XVII Харк. політол. читань). – Х. : Право, 2005. – С. 58–59.

45. Вибори до Верховної Ради України 2006 року [Текст] : інформ.-аналіт. зб. : у 2 кн. Кн. 1 / редкол.: Я. В. Давидович (гол.), М.І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К. : Атіка, 2006. – 624 с

46. Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів в Україна у 2006 році / А. Романюк // Вибори та демократія [Текст]. – 2006. - № 3 (9). – С. 8.

47. Узагальнення судової практики розгляду та вирішення адміністративними судами справ, пов'язаних із процесом виборів народних депутатів України у 2012 році

48. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 2012 р. № 10-11, ст.73 (у редакції від 18.10.2019 р.) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

49. Про особливості розгляду виборчих спорів роз'яснив П'ятий апеляційний адміністративний суд. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: <https://court.gov.ua/press/news/637520/>

50. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 16.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

51. Витяг з ЄДРСР, за справою № 727/5065/17 від 10.12.2019 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86206110>

52. Дії виборця, який прийняв пропозицію неправомірної вигоди за голосування, кваліфікуються Кримінальним кодексом України як підкуп. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: <https://court.gov.ua/archive/860084/>

53. IFES продовжує діяльність щодо зміцнення системи врегулювання виборчих спорів в Україні. *IFES Україна*: веб-сайт. URL: <https://ifesukraine.org/ifes-prodovzhuye-diyalnist-shhodo-zmicznennya-systemy-vregulyuvannya-vyborchuh-sporiv-v-ukrayini/>

54. Звіт за результатами спостереження ОПОРИ на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року: Тенденції липня та попередні висновки кампанії. *ОПОРА, 2019*: веб-сайт. URL: <https://www.oporaua.org/report/vybory/parlamentskivybory/parlamentski-vybory-2019/19028-zvit-za-rezultatami-sposterezhennia-opori-na-pozachergovikh-viborakh-narodnikh-deputativ-ukrayini-21-lipnia-2019-roku-tendentsiyi-lipnia-ta-poperedni-visnovki-kampaniyi>

55. Ставнійчук М. Виборчий кодекс – тест на політичну зрілість. URL: <https://ukr.lb.ua/news/2016/05/10>

56. Висновок на проект Виборчого кодексу України (р. N 3112-1 від 02.10.2015 р.). Ліга Закон: веб-сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/XHO0G01A.html

57. Валевський О. Суперечності політико-управлінських відносин в Україні: проблеми і шляхи розв'язання [Електронний ресурс] / О. Валевський // Державне управління: теорія та практика. – 2008. – № 2. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej8/>

58. Електронне голосування. Громадський простір: *веб-сайт*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=elektronne-holosuvannya>

59. Начос, Р.Р., 2018. Електронне голосування в Україні: перспективи запровадження та світовий досвід. [online] Доступно: http://www.pap.in.ua/1_2018/14.pdf [Дата звернення 10 січень 2020].

60. Готун, А.М., 2008. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія, 89-90, с. 51–55.

61. Кохалик, Х., 2015. Світовий досвід впровадження електронної демократії: проблеми та досягнення. Ефективність державного управління, 42, с. 169–174.

62. Готун, А.М., 2008. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія, 89-90, с. 51–55.

63. Шелудько, Г.І., 2015. Електронне голосування як різновид виборчих інформаційнокомунікативних технологій: зарубіжний та вітчизняний досвід. Recent Studies of Social Sciences. Section: Politics, с. 76–80.

64. ОПОРА, 2016. Онлайн-голосування: Реквієм за мрією. [online] (Останнє оновлення 2 червень 2016) Доступно: <https://www.opora.ua.org/article/vybory/42544-onlainholosuvannia-rekviiem-za-mriiei> [Дата звернення 13 січень 2020].

65. Ліга Закон, 2011. Про Концепцію «Запровадження системи електронного голосування в Україні». [online] Доступно:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6OG00A.html [Дата звернення 21 січень 2019].